

XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2009. május 15-17.

Protestáns Teológiai Intézet-Kolozsvár

Lőrincz Csilla

A FORMATÖRTÉNET JELENTŐSÉGE A NÉMET
EXEGETIKAI MÓDSZERTANOKBAN

Szakdolgozat
Újszövetség teológiából

Témavezető tanár: Dr. Kállay Dezső

Kolozsvár, 2009

**„Az Úr mondásai tiszta mondások; a kohóban, a földön
olvasztott ezüst, hétszer tisztítva...”**

Zsolt 12,7 Kecskeméthy fordítás

Tartalomjegyzék

KÉRDÉS FELVETÉS.....	6
Érdeklődés az liberális exegetika irányába... ..	6
Liberális bibliakritika kialakulásának okai és felvetett kérdései.....	6
TÖRTÉNETI FELVEZETÉS A FORMATÖRTÉNET EREDETÉHEZ	8
A formatörténeti módszer megjelenésének előzményei és jelentkezésének feltételei... 8	8
A formatörténet kapcsolata a korábbi módszerekkel.....	8
A formatörténeti módszer úttörői	10
Az elődök érdeme	14
A formatörténeti módszer megalapozói: Dibelius és Bultmann.....	14
Martin Dibelius (1883-1947).....	14
Kutatásának kiindulópontja	15
A prédikáció mint Sitz im Leben	16
Formák.....	18
Összegzés.....	20
Rudolf Bultmann (1884- 1912)	21
Kutatásának kiindulópontja	21
„Sitz im Leben”	22
Formatörténeti kutatás lehetőségei	24
Formák.....	25
A klasszikus formatörténet hat pillére	29
A FELLEMLHETŐ MÓDSZERTANOK BEMUTATÁSA	29
1. Heinrich Zimmermann	29
A módszer helye a könyvben.....	29
A formatörténeti módszer meghatározása:	30
Formák.....	30
„Sitz im Leben”	32
Értékelés	33
2. Udo Schnelle és Georg Stecker	33
Formatörténet helye a könyvben	33
Formatörténet meghatározása.....	34
Formák.....	35
„Sitz im Leben”	35
Összegzés.....	36
3. Thomas Söding.....	36
A formatörténet helye a könyvben	36
Formaelemzés ill. formakritika bemutatása.....	37

A módszertani eljárás	38
Összegzés.....	39
4. Wolfgang Fenske.....	40
A formatörténet helye a könyvben.	40
Meghatározás.....	40
„Sitz im Leben”	42
Összegzés.....	43
5. Martin Ebner és Bernhard Heininger	43
A formatörténet helye a könyvben	43
A formatörténeti módszer meghatározása,	44
A műfaj-meghatározás négy lépése	45
Teológiai hozadéka:.....	46
A Sitz im Leben-t	47
Módszer bemutatása	47
Teológiai hozadéka.....	49
Összegzés.....	50
6. Eckart J. Schnabel.....	50
A formatörténet helye a könyvben	50
Meghatározás és a módszer leírása.....	50
Az Újszövetség formái és műfajai:.....	52
Összegzés:	53
7. Klaus Berger	54
Exegese des Neuen Testaments, Neue Wege von Text zur Auslegung.....	54
Formatörténet helye a könyvben	54
Módszer meghatározása.....	54
Sitz im Leben.....	55
Összegzés.....	58
Formgeschichte des Neuen Testaments.....	58
Fogalmak meghatározása:	58
Különbségek Bultmann és Dibelius formatörtével összehasonlítva.....	59
Összegzés.....	62
Formen und Gattungen im Neuen Testament.....	62
ÖSSZEGZÉS	64
Formatörténet felemelkedése.....	64
Szemlélet váltás	64
Konklúzió	66
KÖNYVÉSZET.....	67

Kérdés felvetés

Érdeklődés az liberális exegetika irányába...

Végzős teológusként többé-kevésbé fontos kérdés, hogy miről írja az ember a záró, avagy államvizsga dolgozatát. Aztán megszabott időn belül be is kell jelenteni a témát. Mivel úgy gondoltam, hogy az újszövetségi tudomány az a diszciplína, amin eddig a legkevesebbet dolgoztam (szégyen és gyalázat), ebben kívántam elmélyülni és ezen belül mindig is érdekelték a modern teológiai irányzatok. Talán a kispapi dolgozatom az utolsó esély arra, hogy megértssem mit is jelent igazából az Újszövetség történetkritikai megközelítése, így készségesen kaptam a Kállay professzor úr, felkínálta témajavaslaton, anélkül, hogy először érteném, hogy miről is van szó.

Liberális bibliakritika kialakulásának okai és felvetett kérdései

A történet kritikai módszert immár 200 éve egyre nagyobb intenzitással alkalmazzák. Gyökerei az újkor szellemtörténeti fordulatában, a természettudományos felfedezések, filozófiai, gazdasági fejlődés korába nyúlnak vissza. Ennek eredménye egy új világkép: emberi autonómia tudat, emancipáció, és egyre növekvő szekularizáció.

Felvilágosodás korában azért küzdöttek az „ész uralmának” fáklyavivői, hogy az emberi elmét és annak képességét az igazság felismerésére felszabadítsák minden hagyomány, intézmény, társadalmi konvenciók és normák alól, természetesen csak azoktól amelyek nem indokolhatók észérvekkel¹. Nincs többé sem *historia sacra* sem *scriptura sacra*², az egyház tekintélyvesztése úgy a világról alkotott képében, mint a gyakorolt hatalmában megkérdőjeleződött. (*Vajon nem rabolták meg túlságosan is minden jogától arra, nézve, hogy kijelentés az egyházra bízott.*) Az igazság kérdésére a válasz többé nem a tradíció és az egyház tanítói hivatalának birtoka, hanem az értelemé. A megközelítési mód tehát olyan, mint az ókor bármelyik irodalmi termékéé (lásd. Semler, Lessing, Gabler).

Kérdéses lett, hogy a Biblia közvetlenül Isten szava-e, valamint, hogy mint mű tökéletes és egységes-e, és az ellentmondások meg egyenetlenségek ha nem Istennek akkor

¹ Wolfgang Fenske, *Arbeitsbuch zur Exegese des Neuen Testaments, Ein Proseminar*, Chr. Kaiser/Gütersloher Kiadó, Gütersloh 1999, 14-17 ezentúl: Fenske

² Udo Schnelle, *Einführung in die neutestamentliche Exegese*. 5. átdolgozott kiadás Vanderhoeck & Ruprecht Göttingen 2000, 11 ezentúl: Schnelle

az embereknek tulajdoníthatók? Ezek a kérdések foglalkoztatták a kor emberét és ennél fogva egyházát is. Nagy viharok kerekedtek botránys művek láttak napvilágot.³

Hogyan viszonyulunk a viharhoz? Szidjuk azokat, akik felkavarták a port? Vagy kihasználjuk a szél erejét, ami azt jelentené, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel keressük a választ a felmerülő kérdésekre: Mi a Szentírás szövegének jelentése, értelmezése és érvényessége?

Így próbáltak a tudósok az újszövetségi hagyomány forrásaihoz eljutni. Sőt magát a hagyományozási folyamatot felfedni és megérteni, gondolva, hogy ha a legrégebbi szöveghez eljutottunk közelebb vagyunk Jézushoz. Egyre több szövegvariánst találtak meg (pl. Tischendorf Izraelben a Sinai kódexet), és ezek összevetésének tudománya a **szövegkritika**. Aztán az **irodalomkritikát** is kifejlesztették, ami nyelvi eszközökkel a fennmaradt szöveg alapján kereste, hogy a sorozatos másolások során mi és hogyan változott. Ezek a módszerek nemcsak a kritikus kérdések kivédésé végett születtek, hanem abból a pusztán kíváncsiságból, hogy új dolgokat fedezzenek fel, amelyek ezek a módszerek nélkül soha sem derültek volna ki. Történet kritikai jellemzője, hogy a Bibliát eviláginak tekinti és ennek megfelelően úgy is vizsgálja. Nem az a fontos, hogy mit mond Isten, hanem, hogy mit mondanak az emberek Istenről. Szentírást nem tekinti objektíven Isten szavának, csak akkor az, ha engem személyesen megszólít.⁴

De nem csak a kutatási módszerek korhoz kötöttek⁵ (Zeitgebundenheit der Forschung), hanem a mi szemléletünk is, ami a bibliai szövegek értelmezését illeti. Ezért fel kell tenni a kérdéseket, amelyeket a történet-kritikai módszer hivatott felfedni:

- ◆ Mit gondolt és értett az ember akkor, mit jelentett a szöveg abban a korban és környezetben?
- ◆ Mennyire korszerű ma ez a kutatás?
- ◆ Hogyan kerülhetünk az írás igazságához közelebb?
- ◆ Milyen fejlődésen ment keresztül és ennek milyen gyakorlati következményei vannak?
- ◆ Mint leendő lelképásztoroknak, felhasználhatóak-e ezek az eszközök és milyen mértékben?

³ ilyen volt a David Friedrich Strauss, *Das Leben Jesu*, (Tübingen 1835), című műve, amiben megkérdőjelezte a Biblia Jézusról szóló beszámolóinak hiteleségét

⁴ Fenske, 17-19

⁵ Fenske, 17

Történeti felvezetés a formatörténet eredetéhez

A formatörténeti módszer megjelenésének előzményei és jelentkezésének feltételei.

Ami valamikor természetes volt, azt ma érthetővé kell tenni. A mai kutató szemével nézve a bibliai hagyomány keletkezését sok helyen homály fedi. De az emberek sosem szüntek meg kérdezni és keresni. Van olyan tudós⁶, aki a formatörténetet gyökereit egészen a ókorba vezeti vissza, igaz nem a mai értelemben vett formatörténetről van szó, hanem arról, hogy a szövegeket kutatók mindig is érdekeltek voltak a forma és a nyelvi alakok feltárásában. Az egyházatyák⁷ is foglalkoztak az újszövetségi iratok formájával, mikor védtek azokat a „barbár stílus” vádjával szemben, mondva, hogy az egyszerűség és közérthetőség miatt íródtak meg ilyen alakban. Ez bár igaz, de nem a teljes igazság az iratok formájáról.

A humanizmussal újból felébred az érdeklődés az eredeti források iránt, és így az Újszövetséget is újra felfedezik az antik irodalom nyelvtani és retorika ismereteit alkalmazzák rá. Ezeket az elveket a későbbi történet-kritikai egzegézis tovább viszi, de még sokáig tart, amíg rendszerré fejlesztik ki őket.

A formatörténet kapcsolata a korábbi módszerekkel

A szinoptikus evangéliumok kutatása, nemcsak egy folyamat, ami újabb és újabb felismerésekkel és probléma megoldási kísérletekkel telített, hanem módszerek váltakozása a felismerésekhez vezető úton, írja Rohde a redakciótörténetről írott könyve bevezetésében.⁸

Az irodalom- vagy más néven forráskritika a 19. századról a 20. századra fordulón érte meg a virágkorát. Úgy hitték a kétforrás-elmélettel megoldják az evangéliumok előtti hagyomány problémáját és rekonstruálják a forrásokat. De ahány elméletet alkottak annyi forrást is találtak.

⁶ Thomas Söding Christian Münch közreműködésével, *Wege der Schriftauslegung, Methodenbuch zum Neuen Testament*, Herder Kiadó, Freiburg 1998, 129-131 ezentúl: Söding

⁷ u.o. utalás: Origenes, *Contra Celsum* 1,62.

⁸ Joachim Rohde, *Die Redaktionsgeschichtliche Methode, Einführung und Scichtung des Forschungsstandes*, Furche Kiadó Hamburg 1966, 7 ezentúl: Rohde

H. Gressmann⁹ szerint a formatörténet az egyoldalú irodalomkritikával szembeni harc eredménye,¹⁰ és az azzal szembeni elégedetlenségből keletkezett.

Az irodalomkritika nem vette figyelembe, hogy a hagyománynak van írásba foglalás előtti története is, és a történész munkája nem zárul le az irodalomkritikával. A kétforrás-elmélet csak a későbbi írásos folyamattal foglalkozik és nem azzal, hogy mi vezetett ezeknek az egyes daraboknak a keletkezéséhez. W. Bousset¹¹ „Kyrios Christos” című munkájában végleg leszámol az irodalomkritika túlkapásaival, szorgalmazva a stíluskritika alkalmazását és a szóbeli áthagyományozás törvényeinek felfedését. Valamint ő volt az, aki nagyban hangsúlyozta a gyülekezeti teológia befolyását az evangéliumokra.

Már a 19. században felbukkan az a tendencia, hogy az első századok keresztény írásait elválasszák az olyan irodalomtól, amit egy egyén írói akarata hozott létre, és olyan alkotásnak tekintsék, ami olyan körök létéből és tevékenységéből fakad, akik az irodalmat mint olyant nem ismerték. A formatörténet előtti kutatás az evangélistákat és a források szerzőit teljes jogkörüket érvényesítő íróknak tekintette, és műveket pedig önálló irodalmi alkotásoknak. Itt két dolgról feledkezett meg: 1) az írók a közösségüket képviselték 2) az írásos hagyományt egy szóbeli előzte meg. Emiatt szükségessé lett, a gyülekezet áthagyományozását méltatni, és a szóbeli hagyományt annak továbbadási törvényszerűségeivel számításba venni. Fő szempont az evangéliumok előtti hagyományi anyag kutatása, vagyis az „evangéliumok paleontológiája”.¹²

Ahogy az evangéliumok gyűjteményi jellege megerősödik, úgy halványul el az evangélisták szerzői jelentősége és kerül előtérbe a gyülekezet mit a hagyomány formálója.

A formatörténet nem törli el az irodalomkritikát, hanem előfeltételezi, de források elkülönítésében be is határolja. A formatörténet fel is lazítja a források az irodalomkritika által megszabta merevségét, nem is annyira iratoknak tekintik őket, hanem hagyományi rétegeknek.

Így a formatörténet egyszerre reakció és korrekciója is a túlhajtott forráskritikának.

A másik kutatási vonal, a vallástörténeti vizsgálat kéz a kézben jár a formatörténettel: míg a vallástörténet a motívum és hagyományanyag előtörténetével

⁹ Heinrich Zimmermann, *Neutestamentliche Methodenlehre, Darstellung der Historisch-Kritischen Methode*, 6., neubearbeitete Auflage 1978 Verlag Katholischer Bibelwerk Stuttgart, 30 utalás: H.Gressmann, *Albert Eichhorn und die Religionsgeschichtliche Schule*, Göttingen 1914, 30

¹⁰ Zimmermann, 134-140

¹¹ Rohde utalása: W. Bousset, *Kyrios Christos*, Göttingen 1921, 33

¹² K.L. Schmitd, *Forgmeschichte* in: *Religion in Geschichte und Gegenwart*, 2. kiadás. 639.

foglalkozik, addig a formatörténet az irodalmi, vagy irodalom előtti formákat és azok történetét kutatja.¹³

A másik érdekes kapcsolódási pont az, hogy míg a vallástörténeti megközelítés az újszövetségi tudomány területén bontakozott ki, addig a formatörténet az ószövetségi tudomány kutatásának eredménye, leginkább H. Gunkel munkássága nyomán.

Hogy ez a megközelítés nem csak az Ószövetséget érinti, bizonyítja Klaus Koch formatörténetet tárgyaló könyve, ami az Újszövetségnek külön fejezetet szentel a könyve elején.¹⁴ Ráadásul a formatörténet Újszövetségre való kiterjesztésének egyfajta történelmi joga is van.¹⁵ Már a formatörténet első képviselői is úgy gondolták, hogy az ószövetségi formatörténet nem izolálható az újszövetségi formatörténettől.

A formatörténeti módszer úttörői

A formatörténet első átfogó bemutatása ugyanakkor kritikája az E. Fascher „*Die formgeschichtliche Methode*” 1924-ben jelent meg, egészen Herder-ig és Lessing-ig vezet vissza.¹⁶

Általában **Jochann Gottfried Herdert** (1744-1803) tekintik a módszer előfutárának, aki a bibliai írások magyarázójaként intuitívan néhány olyan alapelvet fektetett le, amelyek bár nagy jelentőséggel bírtak, de csak később épültek be a módszertani munkába.

A vallásos népi irodalom terén tett vizsgálódásának köszönhetjük azt a felismerést, hogy a népi irodalom darabjai „Sitz im Leben”-nel rendelkeznek (megvan a helyük a nép élethelyzeteiben).¹⁷ J.G. Herder érdeklődése az evangélium előtörténetére és annak formáira is kiterjedt, felismerte a szóbeli hagyomány jelentőségét. Egy szóbeli ősevangéliumot feltételezett, amit példázatok, történetek, csodák és beszédek (megállapodott formájú szent legendák) önálló darabjai alkottak.¹⁸ Ugyanakkor Herdertől született az a másik felismerés, hogy az evangéliumok áthagyományozásának „Sitz im Leben”-je az őskeresztény igehirdetés, vagyis a kereszténység nem az evangéliumok

¹³ Zimmermann, 135

¹⁴ Klaus Koch, *Was ist Formgeschichte? Methoden der Bibelexegese* 5. javított és bővített kiadás Neukirchner Kiadó 1989, IX-XV ezentúl: Koch

¹⁵ Koch, u.o.

¹⁶ Georg Schelbert, *Wo steht die Formgeschichte?* In: Theologische Berichte 13. Benziger kiadó, Zürich 1985, 11-37, ezentúl Schelbert

¹⁷ Zimmermann, 135

¹⁸ Helmut Köster, *Formgeschichte/Formenkritik* Neues Testament: in Theologische Realenzyklopaedie, Band XI Walter de Gruyter. Berlin. New York, 1983, 286-299 ezentúl: TRE

megírásával kezdődött: „hanem elmúlt és eljövendő dolgok hirdetésével (kérügma, és kijelentés), írásmagyarázattal, tanítással, vigasztalással, intéssel, prédikációval...”¹⁹ De állításai sokáig nem hatottak igazán az újszövetségi tudomány alakulására.

Csak a 19. század végén találkozunk hasonló elvekkel **Carl Weissakernél**, aki az 1884-ben megjelent „*Das Apostolische Zeitalter*” könyvében beszél arról, hogy a hagyományozásnak már korán kialakult egy bizonyos szabálya és szilárd formája, ami a közösség életében azt a célt szolgálta, hogy életüket Jézus kijelentéseihez igazítsák, valamit a missziós prédikáció amiben a csodatörténetek, mint Jézus tetteinek meggyőző leírásai kaptak formát.²⁰

A 20. század elején a forráskritika fölfedezte, hogy Márk a legrégebbi evangélium, amire Máté és Lukács támaszkodik, itt található a legtöbb történeti rész. Bultmann a formatörténeti könyvének bevezetőjében²¹ ezt látja a kutatás kiindulópontjának, majd folytatja azzal, hogy ezt a történetiséget cáfolja **W. Wrede** a „*Messias Geheimnis*” (1901) című könyvében. Ő nem gondolja, hogy Márk evangéliumának történelmi személete lenne, hanem sokkal inkább az evangélista teológiai szerkesztésére épül. A keret éppúgy mint a sorrend amelybe a régebbi hagyománydarabokat beillesztette szerkesztői munka.²² Ezért a feladat, hogy a hagyomány egyes rétegeit letisztítsák és újrendezzék.²³

Hogy ezek, csak úgy elemezhetők, hogy lebontjuk őket, a hagyomány legkisebb szétválasztható darabjaira, ezt először az ószövetségi kutatás ismerte fel. **Herman Gunkel** és az ő iskolája elemezte az irodalmi formákat az Ószövetségben, különösen a zsoltároknál. A formából következtetett, a hagyománydarabok eredeti céljára és a gyakorlati felhasználására, „a Sitz im Leben”-jére.

Gunkel 1901-ben megjelent kommentárja a Mózes első könyvéhez bemutatja, hogy az abban megtalálható szövegek egy szóbeli hagyomány részei voltak. Ez a mű az újszövetségi formatörténeti munkában is példaértékű.²⁴ Gunkel ezt a módszert „műfajkutatásnak” vagy „irodalomtörténetnek nevezte”.

¹⁹ Zimmermann, 135-136 idézet W.G. Kümmel, *Das Neue Testament*, 95 alapján.

²⁰ TRE, 287

²¹ Rudolph Bultmann, *Die Geschichte der synoptischen Tradition* 9. Kiadás Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979, 2-8 Ezentúl: Bultmann

²² TRE, 287

²³ Bultmann, 2-8

²⁴ Koch, 5-9

Másik ok pedig az, hogy teret hódított egy új kulturális és vallási szemléletmódja a nem keresztény irodalomnak, főleg az Ószövetségnek (*Vallástörténeti iskola kutatása*). Pár évvel később Wellhausen kiadja a három szinoptikus evangéliumhoz írott kommentárját, amiben megpróbálja felmutatni, hogy az evangéliumok szerzői hogyan építették be a régebbi hagyományt az evangéliumokba. Ezzel nemcsak a formatörténetnek nyújtott jó alapot, hanem a redakciótörténetnek is.²⁵

Egy századdal J.G. Herder után 1882-ben az egyháztörténész **Franz Overbeck** volt az, aki megfogalmazta a későbbi formatörténet programját. Összefoglalva ez így hangzik: „ihre Geschichte hat eine Literatur in ihren Formen, eine Formgeschichte wird also jede wirkliche Literasturgeschichte sein.”²⁶. Ezzel követelte a formatörténeti módszer kiterjesztését az őskeresztény irodalomra. A fent idézett mondat alkalmazása arra vezette Overbecket, hogy leválassza az őskeresztény irodalmat a patrisztikától, mert míg az őskeresztény irodalom (Újszövetség, apostoli atyák, Papias) esetében egy meghatározott vallásai hagyomány keretei között alkottak, anélkül, hogy igazodtak volna a kor nagyirodalmi normáihoz, addig a patrisztikus irodalom az apológiával kezdődően átvette a profán világirodalom formáit. Ezért az őskeresztény iratok tanulmányozásának feladata abban áll, hogy „létüknek különös körülményeit, megtartásukat, teljes készletüket, és különleges formáit”²⁷ tanulmányozza és bemutassa. Az ő meglátásait Dibelius és Vielhauer viszi tovább.

De először **J. Weiss** az aki, 1908-ban ezt az akkori újszövetségi tudomány feladatához sorolja be a formatörténet munkáját. Felvázolta a kutatás programját is. A feladatok között ott szerepel az összehasonlítás az ószövetségi előzményekkel, az irodalmi formák megállapításának céljából (Stilkritik mit religionsgeschichtlicher Sachvergleichung).

Értékes hatása volt a klasszikus filológiának is a formatörténeti kutatásra: **Paul Wendland** 1912-ben kiadott munkájában: "*Die urchristliche Literaturformen*" olyan következtetéseket előlegez meg, amelyeket majd csak a későbbi formatörténeti felismerések tartalmaznak. Többek között kiemelte:

²⁵ TRE, 288

²⁶ „a történelemnek megvan az irodalma a maga formáiban, szóval a formatörténet egy igazi irodalomtörténet lehet” Zimmermann, 135-136 utalás: Franz Overbeck, *Die Anfänge der patristischen Literatur* in: *Historische Zeitschrift* 48 (1882) 417-472

²⁷ Zimmermann, 135-136

- A korábbi szóbeli áthagyományozás stádiumának fontosságát,
- Az evangéliumok megértéséhez fontos azt tudni, hogy azok szerkesztésében és a beépített anyag megválasztásban nem a történetiség, hanem az építő szándék volt elsődleges,
- Márk evangéliumában található hagyománydarabokról lazán leválaszthatóak az idő- és helymegjelölések, és az elbeszélés kerete az evangéliumokban másodlagos,
- Csak a szenvedéstörténet időrendisége maradt meg.

Ennek ellenére a mű nem kifejezetten formatörténeti megközelítésű.²⁸

Wendland az egész őskeresztyén irodalmat igyekszik feldolgozni, és a következő műfajokat különíti el: evangéliumok, Apostolok Cselekedete, levelek, apokalipszisek, keresztény apológia. Ezért nevezhető a műve az első műfaj történetnek. Ebben a korban nincs nagy érdeklődés a formák iránt. Majd az ő nyomán indul el Dibelius és Bultmann, akik kifejezetten a formákban érdekeltek.

Eduard Norden 1913-ban megjelent „*Agnostos Theos*” könyvében beszél a vallásos beszéd formatörténeti vizsgálatáról. Pál apostol Areopaguszon elmondott beszédét elemezve állapítja meg, hogy az a missziós prédikáció típusa, és a hellenista propaganda beszéd jeleit viseli. Érdekes állításai vannak az újszövetségi levélirodalom ima és prédikációs formájának stílustörténetével kapcsolatban.

Wendland és Norden voltak, azok az első világháború előtti tudósok, akik letették a formatörténet alapjait.

1919-1921 között jelentek meg azok a művek, amelyek mind mai napig a formatörténet irányadói, több kutatót foglalkoztattak a felmerülő kérdések, és egymástól függetlenül írják meg műveiket.

1919-ben Berlinben jelentette meg **Karl Ludwig Schmidt** „*In Rahmen der Geschichte Jesu. Literarkritische Untersuchungen zur ältesten Jesusüberlieferung*” című munkáját. Őt is Dibelius és Bultmann mellett emlegetik, ha a formatörténet megalapozóiról van szó.

Jelentősége abban áll, hogy a szinoptikus evangéliumok vizsgálata alapján tovább vitte Wendland megállapítását, hogy az idő- és helymegjelölések eredetileg nem tartoztak az önállóan áthagyományozott perikopákhoz, hanem szerkesztés útján kerültek azok elé és után. Ezért a Jézus életének történeti lefolyását nem lehet belőlük kikövetkeztetni. Ha a

²⁸ Zimmemann, 134-140

keresztény tradíció elsődleges formája érdekel minket, akkor az evangélisták szerkesztői munkáját kell meglátunk az általuk feldolgozott hagyományon.²⁹

A hagyományozás módjáról azt gondolta Schmidt, hogy a legrégebbi hagyományozás a perikopa-áthagyományozás, kis önálló egységekből állt, amit tárgyi ill. pragmatikus szempontok szerint másodlagosan összekapcsoltak³⁰. Ugyanilyen fontos az a megjegyzése is, hogy az őskeresztény irodalom kialakulásának oka a kultusz. A klasszikus formatörténet innen eredezteti a hagyományokat (Sitz im Leben). Maga az őskeresztény irodalom, pedig az úgynevezett kisirodalom kategóriába sorolható be. K.L. Schmidt választja el először szisztematikusan a redakciót a tradíciótól.

Az elődök érdeme

A formatörténet több tudományi terület közös keresésének és kutatásának köszönheti létét, majdnem azt mondhatnák, hogy szükségszerűen keletkezett. Főleg az irodalomkritika zsákutcába jutása biztatta a tudósokat arra, hogy kiutat keressenek. Az irodalomtudomány főleg a népirodalom kutatás adott ötletet a hagyományi folyamatok vizsgálásához (Herder), ami továbbvezetett a formák és azoknak a közösség életében betöltött szerepének a felfedezésére (Weissaecker).

Wrede és Schmidt szerint nem lehetséges történeti rekonstrukciója a Jézus életének, mert összeszerkesztett hagyománydarabokról van szó. A hagyománydarabok leválasztása és a formák iránti érdeklődés (Gunkel) volt a tulajdonképpeni kutatás elindítója.

A formatörténeti módszer megalapozói: Dibelius és Bultmann

Martin Dibelius (1883-1947)

Német teológus professzor aki a heidelbergi egyetemen tanított. 1911-ben kiadott könyve „*Die urchristliche Überlieferung von Johannes dem Täufer*” volt az első újszövetségi formatörténeti vizsgálódás³¹. Dibelius másik műve „*Die Formgeschichte des Evangeliums*” Schmidt művével egyidőben jelent meg, és névadója lett a kutatási iránynak. Dibelius Gunkel ihletette, akit a formatörténeti kutatás atyának tekintett, és aki már húsz évvel azelőtt más néven, de használta a formatörténetet mint munkamódszert.

²⁹ Eckhard J. Schnabel in: *Studium des Neuen Testaments: Einführung in die Methoden der Exegese*, Wuppertal 2006, 313-318 ezentúl: Schnabel

³⁰ Zimmermann, 134-140

³¹ TRE, 288

Kutatásának kiindulópontja

Az Overbeck-nek a „alle Literaturgeschichte ist Formgeschichte” állítását veszi alapul mondva, hogy azoknál a műfajoknál, ahol a szerző személye háttérbe szorul, lehetséges a formatörténeti módszer alkalmazása. Nincs kifejezett írói cél, hanem sok névtelen szerző kezén megy át.³²

Az úgynevezett kisirodalom megnevezéssel, ami K.L. Schmidt-től származik, az olyan körökben keletkezett írásokat jelöli, amelyek nem rendelkeznek a tulajdonképpeni irodalom kifinomultságával. A kisirodalomnál, nem a stílus az ami fontos, mert a stílust „szociológiai ténynek” nevezi.³³

A szinoptikus evangéliumok formatörténetét vizsgálva megállapítható, hogy a kisirodalomhoz tartoznak, és nem mérhetők össze „nagyirodalmi” művekkel, viszont abban közelítenek a nagyirodalomhoz, hogy nemcsak magániratok, hanem a nagy nyilvánosság számára írták őket. Dibelius beszél egy fejlődésről, ami a szinoptikusokat magániratoktól, amelyek az író szűk körének íródtak, a nagyirodalom határáig viszi, ahol már egy közönség olvassa őket.

Egy másik kiindulópont az a felismerés, hogy a szinoptikusok irodalmi értelmezését meghatározza az a tény, hogy gyűjteményanyagot tartalmaznak. Ilyen értelemben definiálta Georg Heinrici a szinoptikus evangéliumokat gyűjteményeknek, illetve egy missziós mozgalom okmányainak és tanúságainak.³⁴ Tehát szerzőik csak kis arányban írók, és sokkal inkább gyűjtők, áthagyományozók és szerkesztők,³⁵ akik a nekik jutott anyagot áthagyományozták, csoportosították, és átdolgozták. A tevékenységük és a szöveg teológiai megközelítésében is csak igen közvetett módon jut kifejezésre. Kevésbé önállóak mint pl. a János evangéliuma szerzője, vagy nincs annyi irodalmi munka bennük, mint az Apostolok cselekedeteiben, amire Dibelius később terjeszti ki a formatörténeti módszert. A szinoptikusok írói egy olyan anyagot vettek át, ami már meg volt formálva, olyan kis szövegegységeket fűztek egymáshoz, amelyeknek már előzőleg zárt egységet képeztek. Így az evangélisták irodalmi munkássága korlátozott volt, mégpedig a szöveg kiválasztása, keretezése és végső alakítása, de nem a szöveg eredeti megformálása.³⁶

³² Martin Dibelius, *Die Forgeschichte der Evangelien*, J.C.B. Mohr Tübingen, 1971, 1-8 ezentúl:

Dibelius

³³ Dibelius, 1-8

³⁴ u.o idéz: Heinrici, *Das Neue Testament und die urchristliche Überlieferung*, 1892

³⁵ u.o.

³⁶ u.o.

Dibelius szerint téves lenne nekik túl nagy felelősséget illetve jelentőséget tulajdonítani a szöveg megformálásában, főleg Máté és Márk evangéliumának esetében.

Tehát az evangéliumok formatörténete nem az evangélisták munkájával kezdődik, hanem azáltal fejeződik be. Ami előtte történik az azoknak a kis egységeknek a kialakítása és növekedése, amelyekből az evangéliumok építkeznek. Ezek a kis egységek is engedelmességek bizonyos formáló-törvényeknek, és teszik ezt annál inkább mivelhogy keletkezésüknél nem érvényesült semmiféle önálló írói szándék. Vizsgálódási szempont tehát nem az írói sajátosságokból indul ki, sem nem az irodalmi szokásokból, hanem sokkal inkább olyan törvényszerűségekből, amelyek a népi hagyományozásra jellemzők. Azok pedig a mindennapi élet eseményeihez kötődnek. Tehát a forma utolsó eredeztetője az őskeresztény élet. Aki meg akarja érteni ezt az áthagyományozási folyamatot az elsősorban, az emberek vallási életét fogja megvizsgálni, és fordítva a műfajokat és szövegeket vizsgálva, fog következtetni arra, hogy ezek milyen élet és kultuszi körülményekről árulkodnak. Ez az oda-vissza vizsgálódás a formatörténet feladata Dibelius szerint.

Meghatározás: Az evangélium formatörténetével foglalkozni, annyit tesz mint, azoknak a törvényszerűségeknek a felkutatása, amelyek érthetővé teszik a kis szövegegységek keletkezését, kidolgozni az egységek kategóriáit és megindokolni, hogy miért olyanok amilyenek.

Dibelius volt az, aki a módszer további fejlődésével is részletesen és behatóan foglalkozott. A felmerült viták³⁷ kapcsán megjegyzi, hogy a formatörténetre a kritika pozitívan hatott. Viszont leszögezi, hogy azok teljesen eltévesztik a lényegét, akik a formakritikában, mint módszerben csupán egy esztétikai gyönyörködtetés lehetőségét látják, mert gyönyörködésre csak az igazi irodalmi művek adnának okot. Ezzel Bultmann is egyet értett.³⁸

A prédikáció mint Sitz im Leben³⁹

Dibelius mint formatörténész úgy jellemzik, mint aki feltételez egy bizonyos őskeresztény gyülekezetet a tradíció mögött, és ennek a gyülekezetnek a képe felől elemzi ennek a hagyományi anyagnak a fejlődését és az egyes műfajokat, főleg az elbeszélő

³⁷ Bultmann, 2-3 utalás: Martin Dibelius, *Theologische Rundschau*. 1929 185-216

³⁸ Bultmann, 1-8

³⁹ Dibelius, 8-34

anyagot. Tehát Dibelius-nak a Sitz im Leben kiindulópontja, míg Bultmann-nál inkább a cél.

Irodalomtörténeti probléma a Jézus halálától, Kr. u. 30-tól az első evangélium írásba foglalásáig, Kr.u. 70-ig eltelelt időszak. Mi történt a hagyománnyal? Milyen formában rögzült, és közvetítődött? Mi vezette egyes embereket arra, hogy leírják?

Nem tisztán irodalmi indíttatású folyamatról van itt szó. Egyik oka az, hogy első három évtizedben nem látták fontosnak rögzíteni a frissen élő hagyományt, közeli parúzia várása lehetett, ami miatt aligha várhatjuk el irodalmi képzettség nélküli emberek csoportjától azt a képességet, de még a hajlamot sem arra, hogy könyveket írjanak. Ebben az időben az evangéliumok anyagának vagy nem volt még irodalmi formája, vagy nem volt semmiféle formája.

Kérdés milyenfajta áthagyományozás létezett, ha létezett? Ezt lehetetlen kideríteni annak a környezetnek a vizsgálata nélkül, amiben ezek a hagyományanyagok születtek.

Feltételezünk, hogy a Jézus tanítványi körében az ő szavai életéről és haláláról szóló elbeszélések elevenen éltek. Ha egy emberöltő múlva ezeket leírták evangéliumok formájában azt kell kérdeznünk, hogy a gyülekezetekben ezt milyen formában adták át és, hogyan kapott egy megszabott formát, még akkor is, ha ez nem a szószerintiséget jelentette, de egy megszabott belső és külső struktúrát. És talán még ennél is fontosabb, hogy melyek voltak azok az érdekek, amelyek a továbbadási és megszilárdulási folyamatot motiválták.

Két kérdést lehet feltenni: Mi volt az indíték (alkalom), ami az emlékek terjesztéséhez vezetett? Valamint meghatározni azt a törvényszerűséget, ami ezt a folyamatot mederben tartotta, és az elbeszéléteket alakította és fenntartotta? Mindkettő kivehető Dibelius szerint a forrásokból. Pl. a Lukács prológusban a Lk 1,2-ben említi azokat, akik „szolgái voltak az igének.” Ezeket Dibelius olyan misszionáriusokkal, prédikátorokkal és tanítókkal azonosítja, akik a Jézus Krisztusról szó üzenetet hirdették, azért, hogy megnyerjék a világot.

Az indíték tehát az volt, hogy amit ezek az emberek átéltek, azt át is adják, és ezt nem önkényesen vagy véletlenszerűen, hanem rendszeresen a cél szolgálatának tudatában. Nemcsak egymás közt adták tovább, mert az nem adott volna okot a formák kialakulására, hanem a misszió adott alkalmat a prédikációnak mint eszköznek terjeszteni azt, amit a tanítványok Jézusról megjegyeztek.⁴⁰

⁴⁰ Dibelius, 12

Az igehirdetés mint minden hagyomány eredeztetési helye⁴¹ Dibeliusnál az igehirdetés. Ez magába foglal minden keresztény igehirdetést: missziói igehirdetést, kultikus illetve katekézishez kapcsoló igehirdetést is.

Visszautalva a Lukács prológusra, az evangélium nem az igehirdetések tartalmát akarja közölni, hanem sokkal inkább kezeskedni akar azok tartalmi igazságáért. Ez egybecseng azzal, hogy az evangélisták nem Jézus életéről számolnak be, hanem a benne megjelent üdvösségről.

A hagyomány és az igehirdetés kapcsolata: a hagyomány a prédikációban hirdetett üdvösséget, alátámasztotta, szemléltette, kiegészítette, beilleszkedett az igehirdetésbe vagy követte azt.⁴² Szóval nem a történeteknek sorrendje volt fontos, sem a közöttük levő összefüggések, hanem csak a prédikációval való kapcsolatuk.

A gyülekezettről annyit mond el, hogy azt a diaszpórában élő zsidók és prozeliták alkották, akik a görög nyelvet beszélték. A hagyományhoz valószínűleg közelebb álló jeruzsálemi és palesztinai gyülekezetekről alig tudunk valamit. A kultusz, prédikáció és tanítás zsidó mintára történt, görög nyelven. A zsidó kultuszból ered az áthagyományozási készlet is, ami megakadályozta az idegen elemek bekeveredését.

Formák

Az elbeszélő anyag és a beszédanyag nem ugyanazon áthagyományozási törvényeknek engedelmeskednek. Ennek megértésében segít a judaizmusban felelhető párhuzam a halakha és haggada hagyományok között. Dibelius-nál a súlypont az elbeszélő anyag tárgyalására esik. A következő sorrendben tárgyalja a formákat:

1. Paradigma egy zárt eredetileg önmagában álló hagyományegység, amit egyszerű elbeszélő vallásos, de realista stílus jellemez. Hiányzik belőle az életrajzi érdekelttség vagy a szánék hogy valakit részletesen jellemezen, hanem Jézusnak egy szava vagy a vele való találkozást állítja a középpontba. Általában az igehirdetéshez kapcsolódó gondolatot vagy példászerű cselekedetet foglal magába, illusztrálására szánt legrégebbi keresztény elbeszélési stílus, elég magas szintű történetiséggel.

Példa paradigmára: Mk 2,1-12; 18-22; 2, 23-28; 3, 1-6; 3, 22-30; 10, 13-16

2. Novella lezárt és önálló történet, amit realista elbeszélő mód jellemzi, számos profán motívummal (főleg a gyógyítási csodáknál). Novellákat olyan mesélők

⁴¹ Die Predigt als Ursitz aller Tradition

⁴² Dibelius, 8-34

hagyományozták tovább, akik Jézus más istenek és vallások fölötti hatalmát akarták kiemelni, ugyanakkor példának szánták keresztény csodatévők számára. Novellában már megmutatkozik a beszámoló egyén mesélési kedve: az eseményeket kiszínezik és Jézus személyét részletezve mutatja be. A formák fejlődése a paradigmától a novelláig jelzi, hogy a világtól idegen kereszténység egyre jobban és jobban alkalmazkodik a világhoz. Emiatt kapcsolódik a formatörténeti leíráshoz egy történetkritikai jelleg is Dibeliusnál.⁴³

Példa novellára: Mk 1,40-45; 4, 35-41; 5, 1-20; 5, 21-43 és János evangéliumának nagy csodatörténetei.

3. Legenda alatt Dibelius szent férfiokról szóló kegyes elbeszéléseket ért. Különbséget tesz etiológikus kultuszlegenda között, ami a kultusz legitimálása végett íródott, és biográfiai személylegendák között, amelyek építő szándékú történeteket tartalmaznak szent férfiak életéről, tetteiről és haláláról.

Példa legendára: Jézus születési és gyerekkori történetei Máténál és Lukácsnál (Mt, 1-18-2, 23; Lk 1,5-2,52).

4. Nagy továbblépést jelentett a formatörténeti kutatásban az a felismerés, hogy a **szenvedéstörténet** egy nagy egységet képez, és a legelső kialakult forma. Gyülekezet szükségleteiből kiindulva ez alakulhatott ki először. De nem mint a paradigma a szemléltetés kedvéért, hanem különállóan akár külön igehirdetés is lehetett, ami az Úr útjára emlékeztette a gyülekezetet.

5. A szó áthagyományozást Dibelius a **parainézis** címszó alatt tárgyalja. Ez a rész nem olyan hangsúlyos, mint az elbeszélőanyag. Parainézis itt nem a formát jelöli, hanem a szöveg célját. Főleg a tanításban intésben volt szerepük ezeknek a szövegeknek. Az Úr szavaival kerestek megoldásokat és alkottak szabályokat a keresztény életre nézve.⁴⁴

Kialakulásáról azt feltételezi, hogy volt egy kezdetlegesen megformált arám hagyomány, de nem sokáig. A Jézus szavakat szó szerint fordították, erre utal az ábrázolás sémita jellege. A fordításra a gyülekezetek több nyelvűsége adott okot⁴⁵. A hagyomány

⁴³ Zimmerman, 138

⁴⁴ Udo Schnelle és Georg Stecker, *Einführung in die neutestamentliche Exegese*. 2.kiadás Vanderhoeck & Ruprecht Göttingen 1985, 102-104,

⁴⁵ Dibelius, 234-238

kezelésére vonatkozóan az útmutatást adhat az előbb már említett haggada és halakha hagyományozás különbségei. Formájukra nézve lehetnek:

- Bölcsességmondások,
- Prófétai kijelentés,
- Szóképek,
- Példabeszédek,
- Törvényt magyarázó szavak.

6. **Mítoszok** istenek jelentőségteljes tetteit mesélik el. Ilyent az evangéliumokban nem találunk, mert a szinoptikusok Jézus ábrázolása nem mitikus, de a páli levelekben van utalás arra nézve Dibelius szerint, hogy Krisztus-mítoszok léteztek.

Összegzés

Dibelius összefoglalja az eddigi formatörténeti kezdeményezéseket különös tekintettel Overbeckre és Gunkel-re. A „Formgeschichte des Evangeliums” kora szinoptikus kutatásának meghatározó programirata, és mai napig alapl műve marad a formatörténeti kutatásnak.

Katolikus teológus E. Schick. egyetért a gyűjtemény jellegbe és a prédikáció mit Sitz im Leben rendletetésében.⁴⁶

Zimmermann találónak tartja a paradigma meghatározását, csak az igehirdetést mint alkalmazási helyet tartja túl szűkre szabottnak.⁴⁷

Ez lesz a *dibelius-i elmélet gyenge pontja*, hogy minden őskeresztény hagyományozás „Sitz im Leben”-jének az igehirdetést tartja. Ezzel figyelmen kívül hagyja, azt hogy különböző „Sitz im Leben”-ek formálták a hagyományt, és megnehezíti azt, hogy az egyes darabokat konkrét történeti és szociális helyzethez rendeljük.

Ugyancsak E. Schick Dibeliusal ellentétben nem látja, hogy azt a novellát miért veszi ki az igehirdetés hatásköréből, mivelhogy annak is az a célja, hogy Jézust mint az Urat mutassák be.⁴⁸

K. Stendahl a dibeliusi igehirdetés-elmélet ellen azt írja⁴⁹, hogy nem bizonyítható a vizsgált hagyományanyagból, ezért korrekurára szorul. Stendahl szerint a hagyományanyag gondozása és továbbadása sokkal inkább egy „iskola” dolga volt. Ezt a Lk 1,2 és Apcsel 13,5-ra hivatkozva állítja.

⁴⁶ Zimmermann, 134-140

⁴⁷ Zimmermann, 157-158

⁴⁸ Zimmermann, u.o.

⁴⁹ Zimmermann, u.o.

Szintén a prédikációs elmélet ellen van H. Riesenfeld (1957) aki az istentiszteleti felolvasásokban látta az Úr szavainak „Sitz im Leben”-jét. Ezt azzal indokolja, hogy az Újszövetség levelei sorolhatók inkább az igehirdetés kategóriába, de ezek alig utalnak az evangéliumok hagyományára. Az igehirdetés előfeltételezte a „lekció olvasást”. A hagyomány átadása a tanítók feladat volt ahogy a zsidó rabbinikus tradícióban.⁵⁰ Riesenfeld tanítványa B. Gerhardsson próbálja ezt a tézist tovább vezetni. Ő azt képviselte, hogy zsidó hagyománnyal összevetve (a halakha és haggada) az Úr szavai kerültek a „szóbeli tóra” helyére, és normatív tanításként töltötték be szerepüket, és ugyanúgy hagyományozódtak mint a szóbeli tóra. Ugyanakkor Dibeliusnál egy félreértés található az elbeszélő és a szóhagyományi anyag vizsgálatánál, amit röviden és összefogóan a parainézis címszava alá sűrít be.⁵¹

Rudolf Bultmann (1884- 1912)

Evangélikus teológus, tanított Marburgban, Breslauban, Giessenben.

Bultmann egzisztenciálisan közelít az újszövetségi üzenetekhez. Fontos számára egy képet adni az egyes hagyományi darabok történetéről.

Kutatásának kiindulópontja

A 1921-ben megjelent „*Geschichte der synoptischen Tradition*” című könyvében a következő pontokat jelöli meg a kutatás kiindulópontjának⁵²:

- Elindul onnan, hogy fontos lépés volt az, hogy felfedezték Márk evangéliumát mint a legrégebbi evangéliumot, ezért neki tulajdonítottak a legtöbb történeti részt.
- Majd a következő lépésben Wrede cáfolja, hogy Márk evangéliumának történelmi személete lenne. Ezért a hagyományi rétegeket le kell választani és újrendezni.
- Megemlíti Wellhausent, aki szerint az írásba foglalás után is voltak változtatások. Lemondtak a tiszta forrás megtalálásáról, és inkább a szinoptikusok őselemeit keresik, az hagyomány önálló egységeit a szó és elbeszélő hagyományi darabokat (Jézus szavak és tettei).

⁵⁰ Zimmermann, 140 utalás: Gerhardsson: *Memory and Manuscript. Oral Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity*, Uppsala 1964.

⁵¹ Zimmermann, 139-140

⁵² Bultmann, 2-8

- Ugyanazt képviseli, amit Gunkel és tanítványai az Ószövetségre nézve végeztek el, vagyis a formatörténeti személetmód alkalmazása az Újszövetségre, hogy ezáltal megtalálja a hagyománydarabok történeti helyét, jellegét: mint elsődleges vagy másodlagos hagyomány, vagy mint redakciós munka.
- Ezzel mintegy fölöslegessé válik az, hogy melyik forrásból származik egy szöveg (irodalom kritika). De nem tartja nélkülözhetőnek sem az irodalomkritikát, sem a szövegkritikát. Különbséget tesz az irodalomkritika megközelítései között.

Már utal Dibeliusra is, mint aki a hagyomány egyes darabjait elkülönítve vizsgálta, főként csak az elbeszélődarabokat, ezt Bultmann bizonyítéknak veszi a formatörténeti módszer termékenységét illetően és megállapítja, hogy a hagyományi rétegek felfedésénél kitűnően alkalmazható.

Dibelius-szal egyezik abban a véleménye, hogy a formatörténeti munka, nem esztétikai jellegű, a formákat nem csupán szemléli, leírja és osztályozza, hanem sokkal inkább az egyes darabok keletkezési történetét rekonstruálja, ezáltal az írásba foglalás előtti hagyományozásra akar fényt deríteni. Dibelius ezért tiltakozik a 1929-ben megjelent írásában⁵³ P. Fiebig ellen, aki a formatörténetet csak külső vizsgálódás értemében használja.

Meghatározás: Munkája célkitűzése: képet alkotni a hagyománydarabok történetéről, a tradíció keletkezéséről, változásairól, és fixálódásáról úgy a szinoptikusoknál mint azon kívül.⁵⁴

„Sitz im Leben”

A formatörténetnek a fenti meghatározása abból a megfontolásból ered, miszerint az irodalom egy közösség életformájának, életének a lecsapódása, ami változások és szükségletekből fakadóan keletkezett, és egy bizonyos stílust, formákat, és műfajokat hozott létre. Tehát minden irodalmi formának megvan a maga „Sitz im Leben”-je a közösség életében. Nem egy egyszeri történelmi esemény, hanem egy tipikus helyzethez vagy viselkedési módhoz kapcsolódik. Ezért a műfaj nem esztétikai, hanem szociológia fogalom,⁵⁵ még akkor is, ha ezeket a formákat a későbbiekben a költészet mint esztétikumot felhasználhatja. De az őskeresztény irodalom, ami a „kisirodalom” kategóriába tartozik (Bultmann tévesen ezt Dibelius meghatározásának tartja), nem ment át olyan fejlődésen,

⁵³ Bultmann utalása, Dibelius, *Theologische Rundschau*. N.F.1 (1929),187) megjelent cikkére.

⁵⁴ Bultmann, 2-8

⁵⁵ v.ö. Dibelius 1-8

hogy a kisirodalomból esztétikai szempontokat érvényesítő irodalom legyen, ezért a formákat és műfajokat, csak a gyülekezeti élet „Sitz im Leben” összefüggésében lehet megállapítani.

Az evangélium előtti hagyományozás Bultmann szerint így történt⁵⁶:

- a) a hagyományi anyag gyűjtése a palesztinai gyülekezetekben kezdődött el.
- b) Az apologetika és polémia vezetett az apophtegmatikus darabok keletkezéséhez és gyűjtéséhez.
- c) Az épülés és a prófétai lélek elevensége eredményezte a gyülekezetekben az igényt, hogy a profetikus, apokaliptikus Úr szavakat áthagyományozzák, megalkossák, összegyűjtsék.
- d) Az Úr szavainak más gyűjteményei a parainézis (vigasztalás, buzdítás) és a gyülekezeti fegyelem szükségéből születtek meg.
- e) Csak természetes az, hogy a gyülekezetben Jézusról életrajzi apophtegmákat, csodatörténeteket, és mást is meséltek. Amilyen biztos az, hogy csodatörténeteket apologetika és missziói propagandára használták, annyira kétséges, hogy egy bizonyos érdek volt a keletkezés mögött, nem helyes cél és szükség után kérdezősködni, mert egy szellemi tulajdon sajátos célok nélkül is tárgyiasodig.

Az, ha egy hagyományi darab gyakran nem besorolható egy bizonyos műfajba, még nem érv a formatörténet ellen, hanem csak az élet szülte formák sokféleségére mutat rá, ami a formatörténet kiindulópontja. A formatörténeti kutatás éppen arra irányul, hogy ezeket a hatásokat, amelyek az áthagyományozásnál hatottak felismerje és ismertesse. Sokszor az írásba foglalásnál bekerülnek tradicionális formák segédeszközként a szövegbe, itt a formatörténeti szemlélet szerepe éppen abban áll, hogy a forma alkalmasságát, illetve alkalmatlanságát (odaillő vagy nem illőségét), tiszta, vagy módosított változatát, felfedje, és ezáltal ismertesse a formatörténetét.

A történetkritikai módszerhez hasonlóan itt is egy körforgásról van szó: az áthagyományozott formából következtetünk a közösségi élet elemeire (motívumaira), amelyek érthetővé teszik a formát. Nincs módszer arra nézve, ami kijelölné azt, hogy honnan indítsuk az első lépést, írja Bultmann a bevezetőjében. Ő Dibelius-szal szemben analitikusan közelíti meg a formatörténeti kutatást: míg Dibelius, a gyülekezet szemléléséből és annak szükségéből rekonstruálja hagyományi-anyag történetét, addig Bultmann épp fordítva a hagyománydarabok elemzése után vonja le a következtetéseket és

⁵⁶ Zimmermann, 138

összefogó fejezetekben tárgyalja a műfajok formáját történetét⁵⁷ és állapítja meg a gyülekezeti hátteret. Ezek semmiképp nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő megközelítések, Bultmann szerint, mert Dibelius sem tud a forma elemzése nélkül következtetni a gyülekezetre, és ő sem tud a gyülekezetről alkotott előzetes kép nélkül a formákhoz közelíteni. De azzal a különbséggel, hogy Bultmann épp a gyülekezettel való szoros kapcsolat miatt, tárgyi következtetéseket is levon a szó, ige eredetisége, beszámoló történetiségére vonatkozóan.

Az egyes darabok történetének megállapításánál jóval erősebben támaszkodik a vallástörténetre, mint Dibelius. Hivatkozik a vallástörténeti iskola képviselői által felismert különbségekre, ami a palesztinai és görög gyülekezetek között megmutatkozik. Nagy jelentőséget tulajdonít a gyülekezet a meglévő hagyomány formáira és átalakulására gyakorolt teremtő befolyásának, valamint megállapítja, hogy a Márk evangéliuma a hellenista gyülekezet kultuszában és igehirdetésében gyökerezik.⁵⁸ Ezért a kutatásaiban tekintettel van az őskereszténység egyik fő problémájára a palesztinai és hellenista őskereszténység kapcsolatára.

Formatörténeti kutatás lehetőségei

Következő lehetőségek adóttak Bultmann szerint az irodalomkritikai vizsgálódáson kívül⁵⁹:

1. A tradíció történetének jó részét homály fedi, de részlegesen vizsgálható, mégpedig a források révén: a Márk evangélium anyagának változása a Máté és Lukács evangéliumban. Az ősz-Márk evangélium probléma ellenére, járható út ez. A Q forrásnál a Lukács és Máté evangéliumából való rekonstrukcióra vagyunk utalva, annak a megállapításánál, hogy mi történt a fixálódás előtt, a szóbeli és írásbeli hagyományban. Ezt a kutatást még alátámaszthatja az apokrifek áthagyományozásának tanulmányozása is. Tradíció anyaga már a Q és Márk előtt is megvolt.
2. Az elbeszélődarabok, az Úr szavai, és a hasonlatok eredeti formáját felismerni ez a formatörténet célja. Ezáltal megtanuljuk a másodlagos bővítéseket és képződményeket felfedni, és következtetni a hagyomány történetére. Ennek eredményei az előző személeti módot is érintik (irodalomkritika).

⁵⁷ TRE, 286-299

⁵⁸ Zimmermann, 138

⁵⁹ Bultmann, 7-8

3. Analógiák állnak a rendelkezésére ennek a kutatásnak mind a hagyománydarabok formáját, mind a hagyomány történetét illetően a rabbinikus irodalomból és a hellenisztikus elbeszélésekből. Egyes jelenségekre tanulságul szolgálhat a népmese valamint a népdal elemzés, mivel azok is primitív áthagyományozáson mentek át. Tanulságos analógiákat nyújt a buddhista kánon Jataka - gyűjteménye.

Formák

A könyvben a következő felosztás szerint tárgyalja a műfajokat:

I. A Jézus szavainak hagyományozása (szó hagyományok)

A. Apophtegmák

1. Vitabeszédek
2. biográfiai apophtegmák
3. Az apophtegma formája és története

Apophtegmák olyan darabok, amelyeknek kihegyezett csattanóját egy rövid keretbefoglalt jézusi szó képezi. Bultmann apophtegmákat olyan „ideális jelenteknek” tarja, amelyekben a gyülekezet egy alapelvet példáz és Jézusra vezet vissza, egy konkrét példával szemléltetve. Mármint a szó szült egy helyzetet és nem a helyzetből eredt a szó. Viszont azt se akarja kizárni, hogy ezek közül néhány valóban Jézustól ered.⁶⁰

A legfontosabb csoportja a fenn említett **vita- és tanbeszédek**. Ezek Jézus viselkedési módját vagy cselekedetét veszik alapul, aminek Jézus egy kijelentése az összegzése.

Példa: Mk 2, 23-28; 3,1-6

A másik fontos csoport a **biográfiai apophtegmák**, amelyek Jézus életének látszólagos eseményét tartalmazzák. Ezekben Jézus személyéről és a hozzá való viszonyulásról van szó.

Példa: Mk 1,16-20; 10,13-16

B. Az Úr szavai

1. Logionok (Jézus mint bölcséleti tanító)
2. Prófétai és apokaliptikus szavak
3. Törvényszavak és gyülekezeti szabályok
4. Én- szavak
5. Példázatok és hasonlók

⁶⁰ Bultmann, 39-56

Az Úr szavai, vagy Krisztus-szavak alatt, olyan kis egységeket ért, amelyek önálló tradíciós darabok voltak, vagy lehettek volna.⁶¹ Ide tartoznak a logionok vagy **bölcsességmondások**, a melyekben Jézus mint bölcséleti tanító szólal meg. Ezekre gazdag párhuzamokat találunk a zsidó bölcsességirodalomban és a kortárs közmondás-gyűjteményekben. Olyan élettapasztalatokat fejeznek ki, amelyek nincsenek időhöz vagy helyhez kötve, mindekkor és mindenütt érvényesek. Az apophtegmákkal szemben ezeknek nincs történeti kerete.

Példa: Mt 6,24; 8,22; 12,34 Lk 6, 39;

Másik kategória a **profetikus és apokaliptikus mondások**, ide az Isten országát hirdető jézusi mondások tartoznak. Tartalmilag és formailag rokonok az ószövetségi prófétai mondásokkal. De sosem használják az „így szól az Úr” formulát, hanem az új üdvkorszakról beszélnek⁶².

Példa: Mk 13,2; Mt 11,5-6; Lk 6, 20-26

A **törvényszavak** és **gyülekezeti szabályok** egy másik csoport. Az előbbieket a rabbinista tanítási módszerhez hasonlóan az Írásra hivatkozva hirdetik Isten akaratát⁶³. Ezek a szavak némelykor a Tórát jézusi módon magyarázzák, vagy foglalják össze. Különböznek az írástudók szavaitól, nem hivatkoznak más tekintélyre.

Példa: Mk 12,29-33

A **gyülekezeti szabályzatokban** és a tanítványoktatásban etikai intelmek, gyülekezeti fegyelem ügye, „gyülekezeti katekézis”, felhatalmazás és megbízások találhatók.

Példa: Mk 7,6-8; Mt 18, 1-10; 18, 15-20; Mt 16,18-19; Mk 6,8-11

Példa: A Hegyi Beszéd antitézisei Mt 5, 21k.27k

Én szavaknál Bultmann, hogy a beszédanyag jó részénél a Jézusra vonatkoztatás csak utólagos. Anélkül ment végbe, hogy az eredeti mondaton változtattak volna, csak egyszerűen új összefüggésbe helyezték. Ide tartoznak az emberfiáról szóló igék, és azok, amelyek Jézus prófétai öntudatát fejezik ki.

Példák: Mt 7,22; 23,34-3; Lk 12,8; Mk, 8,38

A **példázatok** is a beszédanyaghoz sorolja Bultmann, azzal a megjegyzéssel, hogy a beszédanyag jórészt így a példázat is arám talajon keletkezett hellenista befolyás

⁶¹ Bultmann, 73

⁶² Dr. Bolyki János, *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái*. Kálvin Kiadó Budapest 1998, 57 ezentúl: Bolyki

⁶³ u.o.

nélkül.⁶⁴Képes beszéd, hasonlatok, hiperbolikus beszéd metaforák, olyan kifejezésre gondol itt, ami ószövetségi *mashal-al* rokonítható.

Példák: Mt 5,14.39; 6,2-18; Lk 17,34k

II. Az elbeszélő anyag hagyományozása

A. Csodatörténetek

1. Gyógyítási csodák
2. Természeti csodák
3. A csodatörténetek formája és története

Ezek olyan történetek, ahol Jézus egy csoda cselekedete áll a középpontban és nem a kijelentése, mert abban az esetben apophtegmáról lenne szó. Az elbeszélő anyagon belül a **gyógyítási csodáknak** különleges szerepük van.

Különbséget tesz gyógyítási és **természeti csoda** között, az utóbbiakat kevés kivételen nem tartja történetinek. Sokkal több gyógyítási csodáról számol be az evangéliumi tradíció. Bultmann azzal indokolja, a történetek jelenlétét és kiemelt szerepét, hogy a csodák Jézus messiási erejének és isteni hatalmának jelei.⁶⁵A csodák vizsgálatánál a cél a jellemző motívumok kidolgozása, hogy ezáltal megállapítható legyen egy minél tisztább formája a hagyománynak.

Példa gyógyító csodákra: Mk 1, 21-28; 5, 1-21; természeti csodára: Mk 4, 37-41; 6, 45-52

B. Elbeszélés és legenda

A megmaradt elbeszélési anyagot elbeszélés és legenda címszó alatt foglalja össze. A **legenda** Bultmann meghatározása szerint olyan vallásos építő jellegű történet, aminek a tárgya vagy a gyülekezete hite és kultusza (kultusz legenda), vagy egy vallási hős élete (biográfikus legenda).

Példa: Jézus keresztsége, megkísértés történet, a megdicsőülés története, bevonulás Jeruzsálembe, szenvedés történet, valamint húsvéti történetek.

⁶⁴ Bultmann, 179

⁶⁵ Bultmannm, 234

Összegzés

Dibeliushoz hasonlóan lefektette a formatörténeti módszer alapjait. Könyve több kiadást és fordítást ért meg. Nagy hatással volt kora teológiájára és számos követője akadt. Felismerései, ha azokból meg is cáfoltak néhányat mégis a formatörténet kiindulópontját képezik. Kiegyenlítve Dibelius, Bultmann különösen a szó hagyományt fejt ki részletesebben, két nagy fejezetben, átfogóbb kutatása mint a Dibelius formatörténetéé. Olyan részletekben is megegyeznek, mint a legenda felosztásánál, kultikus és biográfikus kategóriákba.

A kritika nagy terjedelme nem azt jelenti, hogy több rossz a Bultmann elméletében mint a használható, hanem hogy a későbbi kor többet beszélt a kifogásolható elemekről, és nem ismételte azt, amivel természetesen egyetért.

A Skandináv iskola is átvette a szöveg ilyenfajta szemléletét, de szerinte nincs törés a hagyományban rabbinikus áthagyományozódási folyamat.⁶⁶

Kritikai radikalizmusa és szkepszise a Jézushagyomány történetiségét illetően volt az, ami a formatörténetre negatív fényt vetett, mivel a keresztény hit történetinek elismert alapját Jézus személyével kapcsolatban látszott felszámolni.

Bultmann-nál sokkal nagyobb a folytonosság hiánya, a hagyományban mint Dibeliusnál mértékben hangsúlyozza a diszkontinuitást a gyülekezet tanúságtétele és a Jézus húsvét előtti között. Egy romantikus-liberális Jézusképet tulajdonított a gyülekezetnek, és minden ami ebbe nem illett bele, azt megkérdőjelezte.⁶⁷ Kérdés az, hogy a hagyomány érvként szolgáló kérügmaticus jellege eléggé indokolja-e azt a tényt, hogy ekkora lenne a szakadás a húsvét előtti és utáni gyülekezet krisztusképében. Ezért nem csoda, hogy a formatörténet heves ellenvetésekbe ütközött, de a kritika nemcsak tagadáshoz vezetett, hanem elvezetett a módszer kezdetétől a továbbfejlődéshez. Sok követére is akadt.

Az angolszász területen bár átvették, de nem voltak ennyire kritikusak, és sokkal inkább a pusztai formai megközelítés vált általánossá.⁶⁸

Bultmann tiltakozására az esztétikai vizsgálódással szemben azt lehet felhozni, hogy bár az újszövetségi iratok nem felelnek meg a hellenista nagy irodalom szintjének (nem is akarnak megfelelni), de mint szövegekre mégis alkalmazható a szövegek irodalmi, nyelvi elemzése.

⁶⁶ Schnelle, 1 22

⁶⁷ Klaus Berger, *Einführung in die Formgeschichte*, A. Francke Kiadó, Tübingen, 1987, 15, ezentúl: Berger, *Einführung*

⁶⁸ lásd.pl. Taylor Vincent, *The Formation of the Gospel Tradition*, London 1957

A csodatörténetek „Sitz im Leben”-jének leszűkítése a misszió és apologetikára, Pál és Péter beszédeit tanulmányozva nyomát se találjuk ilyen csodatörténetek említésének. Tehát Bultmann tézise csak hipotézis marad.

A klasszikus formatörténet hat pillére⁶⁹

- (1) A szinoptikusok nem egységes művek, hanem gyűjteményei kisebb egységeknek.
- (2) A szóbeli áthagyományozás szakaszában csak kisebb egységeket adtak tovább.
- (3) Miután kiemeljük a kisebb egységeket a nagyobb összefüggésből (a szinoptikus evangéliumok kerete) műfaji jellemzőket mutatnak fel. A műfajoknak pedig a szóbeli hagyományi állapotunkban megvolt a gyülekezet életén belül elfoglalt szerepe, „Sitz im Leben”-je.
- (4) Az evangélisták gyűjtötték össze ezeket a kisebb egységeket, lazán összekötve őket egymással. Az első Márk evangéliuma volt, egyúttal megteremtve az evangélium műfaját.
- (5) A szinoptikusok nem életrajzi írások a történetiség értelmében véve, hanem hitvallásos vallomások az őskereszténységnek.
- (6) A gyülekezet húsvét hite nem maradt hatás nélkül a Jézusról szóló tudósításokra. Főleg Bultmann az, aki ezen felül még egy szabad teológiai alkotótevékenységet feltételez a gyülekezete részéről.

A fellelhető módszertanok bemutatása

1. Heinrich Zimmermann

Neutestamentliche Methodenlehre, Darstellung der Historisch-Kritischen Methode

A módszer helye a könyvben.

1964-es XII. Pius pápai enciklikája az, ami elindítja a katolikus bibliakutatást a történetkritikai módszer útján. Erre hivatkozva alkalmazza Zimmermann is a történetkritikai megközelítést az újszövetségi iratok exegézisének.

A bevezetésben négy módszert vázol fel keletkezésük sorrendjében, amelyeket alkalmaz az exegézisben. Így természetes, hogy a formatörténet a szövegkritika és az irodalomkritika után illetve a redakciókritika előtt foglal helyet szoros kapcsolatban áll

⁶⁹ Rohde, 10

mind egyik mind a másik megközelítéssel. Irodalomkritika, formatörténet, és redakciókritika ezért egymásra épülnek.

Ez a szinoptikus evangéliumokról kimondott három állítás is igazolja:

1. amit az evangéliumok közölnek az jórészt tradíció
2. a tradíció továbbadása mind az írott evangéliumok előtti mind maguk az evangéliumok esetében egyben interpretáció
3. interpretáció a kompozíció, szerkesztés által megy végbe.

A formatörténeti módszer meghatározása:

Formatörténet feladata az irodalmi források mögötti hagyományt megtalálni, és mind a formáját, mind a „Sitz im Leben”-jét megadni. Ez nemcsak a szinoptikusokra, hanem az Újszövetség majd minden iratára alkalmazható.⁷⁰

A hagyomány gyökere Lukács evangéliumának tudósítása szerint nem névtelen gyülekezetek, hanem szemtanúk és az Ige szolgálói. Ez ellentétben áll azzal, amiből Bultmann és Dibelius a hagyományt eredezteti, de talán közelebb áll Dibeliushoz, aki szintén hivatkozik ezekre a szolgákra, mint közvetítőkre.

Elfogadja, hogy az újszövetségi iratok különböző irodalmi műfajba sorolhatók be, és többé-kevésbé hagyományi anyagot is tartalmaznak, ami különböző irodalmi formákba és formulákba tömörül. Mielőtt ezeket tárgyalná, tisztázza a fogalmakat: hogy a **műfajon** az átfogó formát, a **formán** az írásban vagy szóban rögzült egységet, a **formulán** pedig egy rövid bejáratott fordulatot ért.

Formák

Előbb az átfogó vagy nagy műfajokat mutatja be. Már itt látszik a különbség a formatörténet kezdetéhez képest, ahol erre csak érintőlegesen térnek ki.

A. Műfajok⁷¹

1. **Evangélium** olyan szóban elmondott üdvüzenet, aminek tárgya Jézus Krisztus. Meglepő módon ebből az ősgyülekezet műfajt alkotott. Márk ábrázolásának szoros kapcsolata van az üdvüzenettel, innen következhet az, hogy írását evangéliumnak nevezték. Csak a II. századtól nevezik az írott formát evangéliumnak. Sajátos műfaj a hellenista környezetben elkülönül az ott található a rokon műfajoktól. Három jellemzője: a hagyomány közelség, a

⁷⁰ Ennek megalapozására példaként az 1Kor 11,23-25-at veszi, ahol Pál maga is utal arra, hogy végigkövette a gyülekezet hagyományaitól egészen Krisztusig.

⁷¹ Zimmermann, 141-149

közös keret (szerkezet), a történelmi ábrázolási formában igehirdetés történik aktuális vonatkozással.

2. „Acta” nem lehet sem az antik *πρα, χει j* műfajjal, sem az őskeresztény – aktaműfajjal nem azonosítani. Azért is mert a cím valószínűleg utólagosan került. Egyedülálló a maga nemében.
3. **Levelek** a legnépesebb csoport mert az Újszövetség 27 iratából 21 levél. Nagyvonalakban igazodnak a környezetük levélmintájához. Felépítés: feladó neve, címzett, köszöntés, a „corpus epistolae” előtt még ott van az Istennek kifejezett hála, záróban pedig üdvözlettel és egy sajátkezü áldáskívánással fejeződik be. Amíg a Jakab levele és az Apostolok cselekedeteiben található két levél⁷² szigorúan a hellén formához ragaszkodik, addig a páli levelek a keleti-zsidó szokásokhoz állnak közelebb. A legtöbb nem episztola (levélformába öltöztetett értekezés), de néhány hajlik rá, így a Jakab levele és a Zsidókhöz írt levél. A levelek tartalmazzak hagyományi anyagot: kis midrásokat, himnuszokat, liturgikus formákat és parainézist.
4. **Apokalipszis.** Jelenések könyve szintén műfajteremtő, bár vannak korábbi apokaliptikus iratok is. Átvész zsidó apokaliptika elemeiből, de igencsak egyéni jellege van tartalmában és formájában is.

B. Formák. Az újszövetségi iratok hagyományanyaga, különböző formákat mutat fel, amit az íráscsoportból kiindulva meghatározhatóak.

1. Evangéliumban: (késő zsidó áthagyományozás mintájára haggada és halaka).
 - a) Szóhagyomány. A lógiák osztályozási csoportjai vitatottak.
- Prófétai szavak. Isten országának hirdetése.
 - Bölcsességi szavak. Jézus olyan kijelentései, amikre az ószöv. és késő zsidó bölcsesség irodalom hatott.
 - Törvény szavak. Törvénytörvény szavak formájába öltöztették és feltételezhetően úgy is alkalmazták.
 - Példabeszédek *lv; m'*. olyan kifejezés, ami két formából eredeztethető, hasonlatból és metaforából.
 - Én szavak. Főleg az *h=lqon* – szavak. Lehet pozitív (pl. Lk 12,49) vagy negatív (Mk 2,17) megfogalmazású.

Ez a fent felsorolása a szóhagyománynak megegyezik Bultmann beosztásával.

⁷²

Apcsel 15,23-29; 23,26-30

- Követés szavak, ezzel önálló formát különít el, amit azzal indokol, hogy ezek már a Q forrásban egységet képeztek és meghatározott szerkezettel rendelkeznek.
- Szókompozíciók a követés szavakhoz hasonlóan elkülönít egy ilyen kategóriát is. Ezzel több hasonló formájú szó összekacsolását érti.

b). Történeti hagyomány felosztásánál Dibeliusra támaszkodik.

- Paradigmák
- Vitabeszédek
- Csodatörténetek
- Elbeszélések
- Szenvedéstörténet
- Elbeszélő-kompozíciók

2. Leveleknek érdekes és sokféle a tradícióhoz való viszonyát a következőképpen osztja be: Liturgiai hagyomány:

Himnuszok

Úrvacsorai liturgiák

Hitvallások

Parainézis hagyományok

Erény és bűnkatalógusok

Házitáblák

Egyházi tisztviselők tükre (Kötelesség listák)

C. Formulák

1. Homológiai
2. Hitformulák
3. Dicsérő és dicsőítő formulák (doxológiai)

„Sitz im Leben”

A formáknál és formuláknál már próbálkoztak a „Sitz im Leben” megadásával írja Zimmermann, aki a „Sitz im Leben”-t tartja a ⁷³formatörténet legnépszerűbb fogalmának. Az élet teremti a formák sokféleségét és a formákból vissza lehet következtetni arra az életterületre (történeti és szociális helyzetre), ahonnan származik.

Általánosan megfogalmazva: az örömmüzenet hirdetését, a keresztyén istentiszteletet, és a keresztyén hitbeli tanítást (Glaubensunterweisung) tartja az újszövetségi irodalom „Sitz im Leben”-jének.

A „Sitz im Leben” meg is változhat, sőt legtöbbször meg is változik, ha egy darab belekerül egy adott műfaj keretei közé.

⁷³

Zimmermann, 179-181

Többszörös „Sitz im Leben”-nel is számolhatunk: ezért először a műfaj „Sitz im Leben”-jét keressük meg, majd a formáét és végül a formuláét.

Értékelés

Zimmermann könyve reprezentatív szerepet tölt be a katolikus exegetikai irodalomban.⁷⁴ 1967-től 1982-ig nem kevesebb mint kilencszer adták ki és, számos nyelvre lefordították. A formatörténet egyik legrészletesebb bemutatóját adja az olvasó számára.

A történet-kritikai exegézis keretén belül tárgyalja, felmutatva a módszerek közötti folytonosságot, és az irodalomkritikával való kapcsolatát. Józan kiindulási pont, mérsékelt kritikus hozzáállás jellemzi, aki csupán eszköznek tekinti úgy a formatörténeti mind a többi megközelítést. A formatörténet nála már meghaladja a Bultmann szkepticizmusát, és a „Sitz im Leben”-re nézve is túllép Dibelius egyoldalúságán. Elfogadja, hogy az Újszövetség hagyományi anyagot tartalmaz, de nem tekinti olyan mértékben gyűjteményeknek, ahogy azt Dibelius és az elődök tették.

A formatörténetet hatáskörét kiszélesíti az újszövetségi iratok egészére.

Zimmermann már kiegészíti a formatörténetet: ahol a formatörténetnél háttérbe szorul az a szerkesztő-író személye, ezt az újabb redakciókritika ismét tudatosítja.

2. Udo Schnelle és Georg Stecker Einführung in die neutestamentliche Exegese.⁷⁵

Formatörténet helye a könyvben

A ma elismert egzegetikai módszereket ismerteti, amelyek az újszövetségi tudományban elismertek. A hagyományos történet kritikai módszerek sorába beékelődik a szövegelemzés, ami a kiadások során egyre bővül.

- Szövegkritika
- Szövegelemzés
- Forráskritika
- **Formatörténet** (egyik legterjedelmesebb rész)
- Fogalom- és motívum történet

⁷⁴ Schelbert, 15

⁷⁵ A 1982 és 1985 kiadás között elenyésző az eltérés épp az irodalomjegyzéket egészítette ki, és bekerült a 2.2.1 bevezetés az Újszövetség nyelvébe, meg a 3.5.3. A régi fordítások fejezet.

Viszont a 2000-es kiadás jóval több eltérést mutat fel: az eltávozott Georg Streckernek ajánlott könyv, már a bevezetésben kiemeli a módszerek sokféleségének jótékonyosságát. Tovább mutat az eddig bevált módszerek bemutatásán és felvet olyan az aktuális kérdéseket: pl internet. Ezzel ez az 5. egy teljes újradolgozása az eddig kiadott bevezetésnek számos új fejezettel bővül (lásd előszó 5 oldal). Főként a szövegelemzés (5 fejezet) és a hermeneutika biblikai teológia fejezete (13.3.2) esett át nagy változáson.

- Vallástörténeti összehasonítás
- Redakciótörténet
- Hermeneutika

A bevezetés célja⁷⁶: a diákokat képessé tenni az, az újszövetségi szövegek önálló vizsgálatára a történet-kritikai megközelítés segítségével: felismerje a szöveg eredeti hangzását, irodalmi szerkezetét, formáját, fogalmait és motívumait, vallástörténeti szempontból elfoglalt helyzetét, szerkesztés üzenetértékét (Aussagerichtung), és teológiai tartalmát elemezi és érteni tudja. Ebben a módszertanban már a módszerek pluralitásának propagálásával találkozunk.

Formatörténet meghatározása

Arra az útra kérdez rá, amit az evangéliumokba foglalt tradíció megtett, az irodalom előtti forrásaitól az irodalommá fixálódásáig. Abból a megfigyelésből indul ki, hogy a népi elbeszélés beszédhagyományát szilárd formákba (szöveg egységek) és műfajokba (több szövegegység által képviselt szövegtípus) foglalták, és ennek a stílustörvényeit kell feltárni. Kérdés tehát, hogy milyen irodalmi formákba és műfajokba foglalták az szinoptikusok hagyományanyagát?

A 2000-es kiadás⁷⁷ a definíciót egy általános nyelvi megközelítéssel indítja: „minden nyelvi megnyilvánulásnak van egy formája, ami elválaszthatatlan a tartalomtól. Így a forma vizsgálatának alapvető jelentősége van a tartalom megértésénél.”

Kiindulópontnak tekinti:

- *Jézus életének történeti kerete.* Jézus kutatás megkérdőjelezi az evangéliumok történeti kereteiket (K.L. Schmidt). Az idői és földrajzi kerete Jézus munkásságának az evangélisták munkája. Bár a szinoptikusok előtt tradícióban is találunk hasonlókat, az evangélisták átveszik és dolgozzák ki ezeket igazán.⁷⁸
- *A redakció és a tradíció szétválasztása.* Ha a hagyomány eredeti irodalmi formáit akarjuk megtalálni, akkor különbséget kell tgyünk és el kell választanunk az evangélisták szerkesztői munkásságát és az rendelkezésükre álló hagyományi anyagot. Ez a formatörténeti vizsgálódás első lépése: a szöveg terjedelmének és alakjának a

⁷⁶ Schnelle, 11

⁷⁷ Schnelle, 95

⁷⁸ Udo Schnelle (1984) 70, utalása: J. Roloff, *Das Kerygma und der irdische Jesus*, című könyvére

megállapítása. Ennek kritériumai: Az evangélisták nyelvezete, beszédstílusa, különleges teológiai témák, kompozíciós technikák. (Máté és Lukács evangélium esetében ez már a forráskritikai lépésnél megtörtént.)

- *A szóbeli hagyomány.* Egy másik megalapozott tétele a formatörténetnek az, hogy az evangéliumok mögött szóban átadott tudósítás-egységek állnak, amelyeket az evangélisták másodlagosan kapcsoltak össze.

A szóbeli továbbadás szükségessége a keresztény gyülekezet életéből fakad. A misszió, prédikáció, liturgia, tanítás, polémia révén adták át Jézus szavait és tetteit.

A szóbeli illetve írásbeli áthagyományozás problematikája az újabb formatörténeti vizsgálódás kérdése.

Formák

Kiemelten tárgyalja a példázatot és a csodatörténetet.

A **példázatról** elmondja, hogy mind Jézus igehirdetésére, mind a gyülekezet önmeghatározása szempontjából igénybe vehető. Elhatárolja a különböző változatait mint: egyszerű szókép, annak fokozott változata a hiperbola, a paradoxon, metafora, a tulajdonképpeni példázat, a parabola, a példatörténet és az allegória. Többé-kevésbé ilyen felosztását találjuk Bultmann-nál is.

A **csodatörténet** meghatározásánál sokkal szűkszavúbb a más vélemények idézésénél. Csak azt írja le, hogy Dibeliusnál a csodák vagy a paradigma, vagy a novella csoportjába esnek bele, míg Bultmann a gyógyítási csoda és természeti csodára osztja fel. A csodatörténet bultmanni⁷⁹ felosztását közli.

„Sitz im Leben”

Már a szóbeli áthagyományozásnál felvetődött az a gondolat, hogy a hagyomány különböző formáihoz specifikus teológiai illetve szociális helyzet rendelhető. Ezt nevezik „Sitz im Leben-nek. Így például:

- az áthagyományozott imádságok a gyülekezeti imagyakorlatból származnak,
- A példázatok és példatörténetek a tanításban és prédikációban gyökereznek,
- Csodatörténetek az őskeresztény misszió propaganda beszédeinek részét képezték.

A Sitz im Leben mit szociológiai kérdés (a szöveg eredeti rendeltetése, kulturális tényezők és feltételek) azt szolgálja, hogy a hagyomány formáltatását jobban

⁷⁹ Schnelle, 113 utalás: Bultmann, Geschichte der synoptischen Tradition, 224-236

megértsük. A két kiemelt forma bemutatásánál a példázat részletes „Sitz im Leben”-ét adja.

Összegzés

Udo Schnelle és Georg Strecker könyve is, akár a Zimmermann műve igazi alpműnek tekinthető. Az átalakulások, amin átesett rámuatnak a módszerek megújulásának a folyamatára is. Igencsak alapoz a klasszikusokra, ami a formatörténetet illeti, mind Dibeliusról, mind Bultmannról részletesen beszámol, és gyakran idézi őket.

A 2000-es átdolgozott kiadásban beszél a szinkronikus szövegelemzés és a diakronikus, vagyis a szöveg előtörténete (irodalom-, szövegkritika, forma-, tradíció történet, fogalom és motívumtörténet, vallástörténeti megközelítés) kapcsolatáról. Hangsúlyozni próbálja azt, hogy ez a kettő nem helyettesítheti egymást, mégis az az érzésünk a formatörténet tárgyalásánál, hogy inkább hajlik a szövegek szinkronikus személtére.

Schnelle Berger-rel ellentétben nem tárgyalja részletesen a lingvisztikát, mert szerinte ennek a feladatát a többi történetkritikai megközelítés lefedi.⁸⁰

3. Thomas Söding

Wege der Schriftauslegung, Methodenbuch zum Neuen Testament

A formatörténet helye a könyvben

Előszavában megjegyzi, hogy a Biblia iránti érdeklődés mintha letűnőben lenne, de van egy újfajta vallásos és tudományos igény, amit felhasználva a kutatás új megközelítéseinek eleget téve újra fel lehet kelteni az érdeklődést.⁸¹ Ezért vizsgálódása kiterjed minden újszövetségi iratra

Az egzegézist ő is mint célra vezető eszközt látja⁸². Módszerek pluralitása mellett teszi le a voksát, ezért új és régi módszereket vegyesen tárgyal. A másik oka az új megközelítések integrálásának az, hogy bár a módszerek tárházának összeállításában a történet-kritikai hagyományt követte, de hű maradván a történet-kritika elvéhez, magának a történet kritikai módszerek történetét is felülbírálván új elemzési lehetőségeket is bevett.

Könyv felosztásában:

1. Felvezetés az újszövetséghez és egzegézishez
2. Exegetikai módszerek bemutatása:

⁸⁰ Fenske, 32

⁸¹ Söding, 5-7

⁸² v.ö. Zimmermann 17-21

- a. szövegkritika,
 - b. szituációelemzés és kontextus analízis
 - c. **formakritika**, ami a formát a maga egyediségében vizsgálja
 - d. **műfajelemzés**, ami az általános nyelvi alakot teszi a vizsgálat tárgyává.
3. Szövegmagyarázattal

Terminológia magyarázata:⁸³

Formatörténet - a bibliai exegézis azt a fázisát fedti le, amikor a szóbeli és írásbeli hagyomány felől, a formák és műfajok meghatározásánál egy történelmi-teológiai összképet akartak alkotni.

Formakritika - a módszer differenciálódása folyamán a szövegkritikához és irodalomkritikához hasonlóan nevezték így ezt a megközelítést is.

Műfajelemzés - (Gattungsanalyse) erre került át fokozatosan a hangsúly. És kialakult a formakritika mellett a műfajkritika kifejezés, mert így tudtak különbséget tenni az egyedi és az általános forma között. Ez a megkülönböztetés lett a feltétele annak, hogy a formakritika nyisson egy új és elsődlegesen szinkronikus kutatói eljárás felé tágra tárva kapuit az új irodalmi tudomány előtt, a diakronikus szemléletű vizsgálódást feladva. Ehhez igazodik a **formaelemzés** és a **műfajelemzés** páros megnevezése

Formaelemzés ill. formakritika bemutatása

Egy szöveg tartalma és formája elválaszthatatlanul összekapcsolódnak és függnek egymástól. A **formát** a szöveg szóhasználata, stílusa, nyelvtani felépítése, és a szerkezet alkotja, tehát a felépítése és felosztása, a motívumainak hálózata és az értelmi síkok összessége teszi. Ezért a formaelemzést az exegetikai szövegelemzés szívének nevezi.

Alapelvként azt szövezi le, hogy sok szöveg egy meghatározott séma szerint épül fel, ez különösen érvényes az ó- és újszövetségi iratokra. Ezt a műfajelemzés módszer tárgyalásánál fejti ki részletesen.

Történeti felvezetésben nemcsak, hogy visszamegy egészen az egyházatyáig⁸⁴, hanem a formatörténeten belül történt paradigmaváltásról is beszél.

A formaelemzés feladatát a szöveg nyelvi alakjának a hagyományrétegen belüli meghatározásában látja a szöveg most felelhető alakjában, de nem pusztán formailag

⁸³ Söding, 129

⁸⁴ lásd a Történeti felvezetésben tett 7.lábjegyzet utalását.

hanem értelmi síkon is. Ezt öt szinten látja megvalósíthatónak: hangzásvilág, szavak síkja, mondatok, szintje majd a szöveg egységek és végül az egész szöveg vizsgálatával.

Ez a lépés megelőzi a műfajelemzést, de ha legalább halvány feltételezésünk van arról, hogy az adott szöveg milyen műfajhoz (itt felsorol néhányat: elbeszélés, levél, költői szöveg, beszéd) tartozik, akkor az könnyíthet a forma kutatás munkáján.

A módszertani eljárás

Ezt természetesen meg kell előznie a nyelvtani elemzés és a szavak jelentésének meghatározása.

Itt nem kell szükségszerűen minden lépésen végigmenni, mert ahány szöveg annyi megközelítés lehetséges. Kedvező lehet, ha a szöveg feltűnő jellegzetességeiből indulunk ki.

- (1) **Hangzás világ.** Az eredeti szöveg szintjén vizsgálható:
 - Van-e alliteráció, asszonánc akár rím vagy valamilyen versmérték, ami nyelvi kötöttséget jelezne? A költő eszközökből arra következtethetünk, hogy a szöveg gondos megformáláson esett át és fontos szerepe van.
- (2) **Szavak szintje.** A speciális szóhasználatot tanulmányozza:
 - Milyen szókincse van a szövegnek?
 - Találhatóak-e benne megszilárdult szófordulatok, formulák?
 - Milyen a szófajok aránya?
 - Milyen nyelvtani alakok fordulnak elő (különösen az igéknél)?
 - Használ-e olyan szavakat, amelyek a szokványos jelentésüktől és értelmüktől eltérnek?
- (3) **Mondatok síkja.** Itt azt figyelni, hogy milyen a mondatok megoszlása a szövegben.
 - Milyen mondatfajtákkal találkozunk?
 - Hogyan kapcsolódnak egymáshoz a mondatok?
 - Vannak-e különleges mondatalkotások?
- (4) **Szöveg szintje.** Több mondat csoport alkot egy szöveget, ahol különösen az eleje és vége fontos a szöveg behatárolása és feltárásakor.
 - Mi teremti meg az egységet a szövegen belül?
 - Milyen nagyobb egységek határolhatók el a szövegben?
 - Hogyan viszonyulnak és helyezkednek el egymáshoz képest ezek az egységek?

- Milyen értelmi síkok és jelentésmezők találhatók a szövegben?
- Hogyan találkozunk a szöveg idegen elemekkel (szerző, címzett, helyzet, források) magában a szövegben?

A módszertani eljárást követően példaként az elbeszélő szövegek elemzését mutatja be, a „narrative criticism”⁸⁵ két eljárása alapján, ami a strukturalizmus irányába hajlik, bár megjegyzi, hogy ez a fajta szövegelemzés még nem zárja ki a történetiség kérdését.

Összegzés

Az egésznek az eredménye⁸⁶, a szöveg nyelvi leírása, és ez sok mindenre enged következtetni:

- az érvelési rendszere vagy az elbeszélés szerkezetét fedi fel és ezzel együtt a szövegegység súly- és tetőpontját is.
- A jelentés síkok és szómezők felfedik a teológiai témákat és elképzeléseket Berger.
- A szófajok illetve a címzettek meghatározásából kiderül a szöveg érdekeltsége és célja.
- Előkészíti a terepet, a műfajelemzésnek, kapcsolódási pontot nyújt a motívumtörténetnek és tradíciótörténetnek.
- Fontos feltétele a szöveg értelmezésének

Söding szerint a formaelemzésben a kommunikációs helyzet felismerése és a retorikai stratégiák felfedése előkészíti a szituáció- és a redakcióelemzést. Valamint a teológiai értelmezésnek nem árthat, sőt csak profitálhat abból, ha alaposan szemügyre veszi a szöveg esztétikai dimenzióit.⁸⁷ Ezáltal egészében szakít a klasszikus formatörténettel, még utalás szintjén is kimarad. De annál részletesebben kidolgozza a szövegelemzést.

A fent említett második pontnál különösen emlékeztet Berger-re, akinél a szó mezők és értelmi síkok fontos szerepet játszanak.

A formák története vagy „Sitz im Leben”-je csak említése kerül, de nem játszik szerepet.

Ezzel a módszertani bemutatással teljesen az új szinkronikus irányt képviseli.

⁸⁵ Söding, 140, utalás: M. A. Powell, *What is Narrative Criticism?* Minneapolis 1990

⁸⁶ Söding, 151-152

⁸⁷ Söding, 151-152

4. Wolfgang Fenske

Arbeitsbuch zur Exegese des Neuen Testaments, Ein Proseminar

A formatörténet helye a könyvben.

Történet kritikai módszerrel közelít az újszövetség irataihoz, de nem a klasszikus, hanem annak a bővített eszköztárát használja mint Schnelle.

A módszerek nem egymásra épülnek, hanem láncszerűen követik egymást, felül is vizsgálják, kiegészítik, vagy korrigálják az egymás eredményeit. A könyv először röviden bemutatja az egzegetikai módszereket, majd következik az egyes egzegetikai megközelítések/módszerek lépéseinek részletes bemutatása. A végén összegzésül mindegyikről egy összefoglalót ad a kulcsfontosságú pontokkal.

Ebnerhez hasonlóan négyes felosztását találjuk a módszereknek:

- *A szöveg*: szövegkritika (a szöveg helyreállítása legvalószínűbb olvasat), irodalomkritika (szöveg lehatárolása, törési, ismétlések), lingvisztika (a szöveg nyelvtani elemzése).
- *A szöveg eredete*: **formatörténet** (műfajilag határozza meg és keresi azt a helyet ahol, egy csoport hatott a szövegre), **műfajörténet** (a műfaj változását vizsgálja, amin egy adott időszakon belül keresztülment), hagyománytörténet (áthagyományozás szakaszait és az áthagyományozókat vizsgálja) és a történeti Jézus (azt kutatja, hogy mennyiben vezethető vissza egy szöveg Jézusra és mikor áll egy gyülekezet mögötte).
- *A szöveg háttere*: tradíciókritika (a környezet hatásait figyeli, amelyek a szövegben fennmaradtak), vallástörténeti megközelítés (a vallások és vallásos mozgalmak lenyomatait keresi), társadalomtörténeti módszer (a szociális környezetet vizsgálja), lélektani megközelítés (foglalkozik az áthagyományozók hatásával a szövegre).
- *A szöveg magyarázata*: redakciótörténet (szerint elsőként maga az író értelmezi a szöveget), hatástörténeti módszer (a szöveg fixálódása utáni értelmezésekkel foglalkozik), hermeneutika (a jelen kontextusában értelmezi).

A formatörténeten belül tárgyalja a formatörténetet, Sitz im Leben-t és műfajörténetet.

Meghatározás

Formatörténet megközelítése itt is mindennapi példával indít. A forma megkönnyíti a megértést. Azonos formájú szövegeket besorolhatóak egy műfajba.

Meghatározás: A formatörténeti módszer vizsgálja a szöveg szerkezetét, tartalmát, célzott eredményét és funkcióját.

Fontos kérdések: Ha a szabályos formája megtörik egy szövegnek, miért történik ez? Mi történik, ha egy kisebb műfaj belekerül egy nagyobb műfaj keretei közé?

Műfaj az átfogó kategória: a csodatörténetek összessége alkotja a csoda műfaját. Míg a csodatörténet vagy egy példázatot formának nevez. Műfajnak vannak alműfajai. Pl. a csodának a gyógyítási csodán belül elkülöníti az ördögűzési csodát és a büntető csodát.⁸⁸

Műfaj fontosságát abban látja, hogy a szöveg elején található jelzések előkészítik a befogadó félt a tartalomra. Az emberi nyelv azon jellemzője, hogy műfajokat alkot, a könnyebb gyorsabb, nyilvánvalóbb megértést kívánja elősegíteni.

Fontos gondolat, hogy a szöveget a műfaj felől kell értelmezni. Egy csodatörténetet nem lehet egy példázatként venni.

Példaként a műfajra a Mk 2,1-12 csodatörténetét veszi. Bultmann ugyanezt az igerészt, olyan rendkívüli esetnek tartja ahol egy csodatörténetbe egy apophtegmat illesztettek be másodlagosan. Fenske csodatörténet felosztását összevetve a bultmann-i felosztással a következő táblázatot kapjuk:

Fenske a csodatörténet „tisza formájának hat elemét különíti el:	Bultmann-nál hasonló felosztást találunk ⁸⁹ ami nem annyira részletező:
A csodatévő vagy a beteg megérkezik.	
a) A betegség leírása.	a) Bevezetés: a betegség nehézsége, és a gyógyulás lehetetlensége.
b) A csodatévő és beteg találkozásának akadályja.	b) Előkészületek: sohasem a csodát magát írja le, hanem a kísérő jelenségekről számol be. Pl. Jézus közeledik a beteghez, megérinti.
c) A beteg kérése.	
d) A csodatévő cselekszik vagy parancsolt.	c) Véghezvitel: egy csodatévő szó, démon fenyegetése, stb.
e) A meggyógyult bebizonyítja gyógyulását.	d) A hirtelen gyógyulás bizonyítása, beteg elbocsátása
f) A sokság ámul.	e) A jelenlévők reakciójának leírása.

A „**tiszta formát**” le lehet vezetni és modellezni, a hasonló formájú szövegekből, de ez nem jelenti azt, hogy valaha is létezett volna minden műfajnak és hagyománydarabnak egy tiszta formája. De ezt egy olyan munkahipotézisnek tekinti Fenske, ami segítségünkre lehet a forma megértésénél.

⁸⁸ Fenske, 101

⁸⁹ Bultmann, 236-241

A műfaj történet mint az előbb a felsorolásban említettük a műfajon belüli változásokat figyeli és kutatja. Bővebben nem beszél róla.

Kiemelt témaként szerepel a vegyes műfajok és műfajmódosulás esete. Ha egy jellemző eltér a megszokottól a műfajban változás áll be, akkor épp a módosult pont válik különösen fontossá az értelmezés szempontjából. Vegyes műfajról akkor beszélhetünk Fenske szerint, ha a csodatörténetbe, ahogy a fent említett példa mutatja egy másik műfajt illesztettek be.

„Sitz im Leben”

Bár a tartalom meghatározó a formára nézve, de egy szöveg felépítése nem egyedül a tartalomtól függ, hanem egy másik tényező is közrejátszik.

A „Sitz im Leben” azt jelenti, hogy a szöveg megformálására nézve függ attól a helytől vagy helyzettől, amiben egy emberek közötti kommunikációban elhangzik. Egyszerűbben mondva, a hagyomány határozza meg azt, hogy hogyan értem a szavakat.

Itt nem a keletkezési helyét megtalálásán van a hangsúly, hanem annak a hátterét vizsgálva kell kideríteni, hogy mi készítette a csoportokat arra, hogy a csodatörténetet ilyen formában adják tovább.

Példaként felhossa, hogy más a csodatörténet Sitz im Leben-je és más a példázaté, míg az előbbinek a misszióban meggyőző ereje és célja van, addig a másik egy bonyolult tartalmat fejezve ki személetes módon tanítani akar.

A bibliai csodatörténetet összeveti a görög világból vett történetekkel és úgy kutatja azok célját. Már nem egyértelműen a missziói propagandát látja a csodák „Sitz im Leben”-jének mint a formatörténet elődjei, hanem differenciáltabban szemléli és minden egyes történetnek külön kiindulási helyzetet tulajdonít.⁹⁰ Fenske szerint a forma keletkezésének gyülekezetekre való visszavezetése nem jelenti azt, hogy a csodák nem történtek meg: Történetiséget nem tartja vizsgálandó szempontnak.

A formatörténeti vizsgálódás lépései⁹¹:

1. Mi a szöveg tartalma?
2. Milyen a szöveg felépítése, és melyek azok az elemek amelyek jellemzik?
3. A jellegzetes elemek összehasonlítása hasonló struktúrájú szövegekkel:
 - a) a műfaji jellemzők megállapítása, a „tiszta forma”,

⁹⁰ Fenske, 102-103

⁹¹ Fenske, 181-182

- b) megvizsgálni, hogy mennyire egyezik hasonló szövegekkel,
 - c) a különbségek megállapítása a szövegek összevetése során.
4. A műfaj szerepének a vizsgálata.
5. A „Sitz im Leben” kutatás, annak a helynek a meghatározása ahol egy csoportban a szöveg elhangozhatott.

Összegzés

Egy rövid és velős ízelítőt ad a formatörténetről, érdekes példákkal és egyszerű és élvezhető stílussal, kerülve a bonyolult kifejezéseket, és a magas teológiai nyelvet. Ez a formatörténeti megközelítés is elszakadt a klasszikus formatörténettől.

A könyv érdekessége, hogy utal a formatörténet „továbbformálódására”. Fenske megjegyzi, hogy Egger⁹² és Berger nagy hangsúlyt fektetnek a nyelvészetre, míg Schnelle és Strecker, belefoglalják a többibe (viszont a Schnelle könyvének 2000-es kiadása kibővíti a lingvisztika fejezetet). Egger⁹³ a szövegtípusok elemzéseként fogja fel a formatörténetet és nála formakritika néven fut.

Ez azt jelenti, hogy újabb formatörténeti kutatások már nem a történeti keletkezés helyét és körülményét kutatatják, ezt a kutatás a *szöveg diakronikus szemlélete* lenne, hanem a szöveg formáját vizsgálja úgy, ahogy az előttünk van, ez a *szinkronikus szöveg szemlélet*.⁹⁴ Ma már óvatosabbak is lettek a szöveg szóbeli formájának a megállapításánál, mint Bultmann. A „Sitz im Leben” kutatás is alábbhagyott. Fenske utal itt Berger-re, aki a műfaji meghatározásnál a szöveg retorikai szándékát keresi.

Most nemcsak, hogy a nem történeti módszerek (pl. lingvisztikát emeli ki a szerző) épültek be az exegézisbe, de az eddigi történeti megközelítéseknek, mint a formatörténetnek, eltűnt a történeti éle.

5. Martin Ebner és Bernhard Heininger

Exegese des Neuen Testaments, Arbeitsbuch für Lehre und Praxis

A formatörténet helye a könyvben

Ez a legújabb, ebben a dolgozatban vizsgált módszertan, a katolikus Ebner és Heininger szerzőpáros tollából. Gyakorlati felvezetésben kiderül, hogy az új megközelítés

⁹² Fenske, 32 utalás: W. Egger, *Methodenlehre zum Neuen Testament. Einführung in die lingvistische und historisch-kritische Methoden*, Freiburg 1996

⁹³ u.o

⁹⁴ Fenske, 35

eszközeit használja. A módszer megnevezésénél nem a régebbi formakritikát, hanem az újabb műfajkritikát használja.

Az exegézis folyamatában tárgyalja a módszereket:

1. Szöveg megalakulása (Konstituierung des Textes): Szövegkritika
2. Szöveg alakja (Textbeschreibung): Nyelvi elemzés
3. Utótörténet (Nachgeschichte): Szinoptikus összevetés
4. Vorgeschichte (előtörténet): irodalomkritika
- 5. Szöveg jellege (Typik des Textes): Műfaj**
- 6. Jellegzetes alkalmazási helyzet (Typische Verwendungssituation): Sitz im Leben**
7. Eszmei és társadalmi háttér (Ideeller und Gesellschaftlicher Hintergrund): kortörténet, tradíciókritika, vallástörténet
8. Kiindulópont: visszakérdezni Jézusra
9. Gyülekezet munkája (Gemeinde am Werk): redakciótörténet

A klasszikus formatörténetet két külön módszerre osztja: műfajkritika és Sitz im Leben. Ezzel a formakritika megkapja az öt megillető teret, és az exegetikai munka igencsak központi részét teszi ki.

A formatörténeti módszer meghatározása,

Nyelvészeti megközelítésében felvázolja a műfaj keletkezését és a mindennapi élet gyakorlata felől közelíti meg a műfajkutatás jelentőségét,⁹⁵ mondva, hogy a műfajok a kulturális úti poggyásunk része, rendszeresen és magától érthetően alkalmazzuk őket. Ha találkozunk egy szövegformával, akkor az agyunkban rögtön összevetjük hasonló szövegekkel, amelyek egy és ugyanarra a műfajra utalnak, és már be is soroltuk egy műfaj-kategóriába.

Műfaj egy nyelvi minta, ami szerint egy szöveg felépül. A műfaj maga nem egy szöveg, hanem egy virtuális séma, ami a beszélt ill. írott szövegek keletkezését irányítja.⁹⁶

A műfajra utaló jelek általában a szöveg elején vagy végén találhatóak.

Hasznuk a társadalom tipikus kommunikációs helyzeteiben van. Ezért idő és kultúra függőek.

⁹⁵ Erre a megközelítési módra már találunk Koch-nál, 3-7példá

⁹⁶ Martin Ebner és Bernhard Heininger, Exegese des Neuen Testaments, Arbeitsbuch für Lehre und Praxis. Ferdinand Schöding UTB, Paderborn 2005, 180 ezentúl, Ebner

A műfaj mint értelmezési kód, jelzi a kommunikáció szándékát, felkészíti a hallgatót az üzenetre,⁹⁷ egy értelmi mezőt hoz létre, amin belül az egyes szavak elhangzanak és értelmeződnek, és előremutat a „Sitz im Leben”-re.

A formatörténeti kutatásnak nagy előnyére szolgál az is, hogy az ókor beszéd és kommunikációs szokásai sokkal jobban kötődtek műfajokhoz, mint a mai korban.

A műfaj-meghatározás négy lépése⁹⁸

1. Első lépés: **leválasztani a szöveget** (irodalomkritika).

Ez nem jelent mást, mint kiemelni abból a szövegekörnyezetből, amiben található, mert nagy valószínűséggel nem, az elsődleges kommunikációs kontextusban található, ezért a vizsgálathoz szükséges elkülöníteni. Ez a diakronikus magyarázatnál az irodalomkritika hatásköre, ha a szinkron vizsgálat keretei között dolgozunk, akkor a szöveg „kivágása” egybeesik a szöveg tagolásával.

2. Második lépés: **az egyedi forma leírása.**

Ebben a lépésben a feladat a szövegegység strukturális sajátosságainak a megragadása. Pl. Itt nem a személy neveken vagy hely- és időmegjelöléseken van a hangsúly, hanem azon, hogy egyáltalán ilyenek szerepelnek a szövegben. Ennél a lépésnél a nyelvi-elemzés segíthet főleg a nyelvtani (a szöveg felépítésének vizsgálatánál) és a szemantikus elemzés (a tipikus jelentésmezők és szófordulatok megállapítása). Mint az előző módszertanokban, itt is szöveg elejének és végének a vizsgálata a fontos a műfaji jellegzetességek szempontjából. A műfaji behatárolás itt még nem esedékes, csak a hasonló szövegekkel való összevetés után. Épp ezért fontos kidolgozni a szöveg jellegzetességeit, hogy kiderüljenek egyben az egyedi vonások és azok a speciális érdekek, amelyeket a szöveg szolgál ill. a körülmények és feltételek, amelyek a műfajban megvalósulnak (ez lesz a tradíciótörténet feladata).

3. Harmadik lépés: **összehasonlításra alkalmas szövegeket találni.**

Ez azt jelenti, hogy olyan hasonló formájú szövegeket kell találni, amelyek időben is közel állnak és azonos kulturális körön belül keletkeztek. Ez az Újszövetség esetében a kései zsidó ill. a hellenista irodalomban, valamint az Ószövetségben keresendő. A szövegekkel, amelyek hasonlóságot mutatnak fel a második lépésben kidolgozott jellemzők alapján összehasonlítjuk és kidolgozzuk a strukturális elemeket. Mivelhogy ez a lépés nagy olvasottságot igényel ajánlott a kommentárok utalásait

⁹⁷ v.ö. Söding 128-152

⁹⁸ Söding, 184-186

figyelni, valamint műfajok listájának összeállítását, amit H. Zimmermann, K. Berger, D. Dormeyer⁹⁹, könyveiben találunk meg. Antik szövegek olvasásával érzékenységet lehet kifejleszteni a műfajok jellegzetességeire.

4. Negyedik lépés: **műfajsémát felállítani.**

Az, hogy egy adott szövegegységben a műfaj mennyire „valósul” meg, mindig a konkrét adottságoktól függ. Ezért ritkán egyeznek meg teljes egészében az elemek a különböző szövegekben. A szerkezeti elemek összehasonlításával megállapítható három dolog:

- közös sémára épülnek-e fel?
- melyek azok az elemek, amelyek ennél a sémánál nélkülözhetetlenek?
- melyek azok a szövegegységek, amelyek megfelelnek ennek a sémának.

Ez a séma lesz a műfaj strukturális mintája.

Példázza Mk, 2,13-17-el. Az első lépésnél, a szöveg belső egyenetlenségeire a szerkezetből következtet. A műfaj megjelölésnél az első szöveget (Mk 2,14) elhívás történetként határozza meg, a hasonló szövegek alapján majd erre egy különleges megnevezést is ad: vizionális-auditív elhívástörténet.

A második szöveget apophthegmának nevezni a Bultmann meghatározását követve: rövid narratív keret, ami egy jelentős személy csattanó szerű mondatával zárul. Vitabeszédeknek is nevezhetik őket. A történetiség kérdését is felveti azzal, hogy felosztja organikus apophthegmára, ami csak a kerettörténettel érthető, és anorganikus apophthegmára a kerettörténettől függetlenül is létezhet pl. a Mk 2,17, és csak később kapcsolták össze a történettel, ami csak utána keletkezhetett.

Teológiai hozadéka:

A műfajkritika megmutatja, hogy a keresztény igehirdetés, az adott kor formájának megfelelően történik, mert csak úgy válhat érthetővé és átadhatóvá, ha azokat a nyelvi mintákat és képzeteket használja, amelyek a kor embere számára érthetőek voltak. Legalábbis ezt a következtetést lehet levonni az újszövetségi iratok kapcsán. Az újszövetségi iratok magyarázatára nézve a következők:

- (1) A forma az üzenet kódja. Tehát nem ragadhatók ki egyes mondatok, hanem a műfaj egészében kell vizsgálni a szöveget (itt utal a II. Vatikáni zsinat az Isteni Kijelentésről szóló tanításának a 12 cikkelyére akár

⁹⁹ Zimmermann, és Berger könyve már szerepel a dolgozat könyvészetében. D.Dormeyer, *Das Neue Testament, im Rahmen der antiken Literaturgeschichte. Eine Einführung.* Darmstadt 1993

csak Zimmermann), mert egy kifejezés vagy kijelentés értelme a műfaj felől közelíthető meg. Pl. egy apophtegmának nem célja Jézus életének egy eseményét bemutatni, hanem hogy egy vitás kérdésben Jézusnak „adjon igazat” ez ezáltal egy megoldást nyújtson.

(2) A keresztény szövegek hatóereje nagyban függ attól, hogy nyelvi formáik, mennyire állnak közel a mindennapi gyakorlathoz. Mert minél közelebb, annál kevesebb magyarázatot igényel. Éppen ebben áll a mai magyarázó nehézsége, amikor az újszövetség szövegeihez közelít, mert kb. 2000 év választja el a szövegek eredeti címzettjeitől. Nem kerülhető meg az a fáradságos munka, hogy megértsük az akkori gondolkozási és értelmezési módokat.

(3) A műfajkritika megtanít arra, hogy a szövegeket a kommunikációs szituációból kiindulva értelmezzük. A szerkezeti és formai meghatározottságának felismerése, az első lépés a szituáció meghatározásához. Itt a műfajkritika szerepe abban áll, hogy tudatosítsa, hogy az újszövetség iratai tudatosan kialakított közlési eszközök, és mint eszközöket használták őket. A használati helyzet meghatározása szorosan összekapcsolódik a műfajkritikával és ezt „Sitz im Leben”-nek nevezik.

A Sitz im Leben-t

Módszer bemutatása

Külön módszerként kezeli és mutatja be, és egyúttal védekezik a skatulyázás vádjával szemben.

A szöveg azonosítása intuitívan elvégzett művelet. A kulturális környezetben, ahol elhangzik, automatikusan összevetik más hasonló szerkezetű szövegekkel, amelyek azonos helyzetben hangzanak el.

Azt a tipikus alkalmazási helyet ahol a kulturálisan rögzített műfajminták használatba kerülnek, nevezzük Herman Gunkel alapján: „Sitz im Leben”-nek.

A következő elemekből áll:

- a kommunikációs partner,
- a közlő és befogadó közötti kapcsolat,
- a kommunikáció keretfeltételei,
- a közlő kommunikációs célja.

Végig követi a Gunkel szerinti meghatározástól Bultmann és Dibeliuson át, egészen addig, míg egy újabb közel 50 év után javaslatra került sor a kutatásban: Klaus Berger: *Formgeschichte des Neuen Testament. (1984)* művében. A görög retorika három tipikus beszédformájából indul ki: a tanácsbeszéd (mint a népgyűléseken), az ünnepi beszéd, és törvénybeszéd.

A műfajelemzés a hasonló szerkezetű szövegeket csoportosítja műfaj-kategóriákba, a „Sitz im Leben”-el a kommunikáció szándékát és a kommunikáció környezetét keressük, a szerkezeti jellegzetességek alapján, amit az előző lépésben kidolgoztunk szerkezetéből kidolgozható. A kulturális tudás hiányában csak feltételezés marad.¹⁰⁰ Ahhoz, hogy a „Sitz im Leben” hipotézisünkkel (ami mindig hipotézis marad) közel álljunk az igazsághoz, adott korszak számos összehasonlításra alkalmas szövegét kell segítségül hívnunk, akár a pogány világból. Vannak szövegek, amelyek tartalmazzák, áthagyományozták a kommunikációs helyzetet, de legtöbbször hipotézis marad az alkalmazási helye.

A későbbi kutatás problémái: Amilyen csodálatos volt a műfajok, és a „Sitz im Leben” felfedezése, olyan komoly kérdések is hagytak hátra a formatörténet úttörői. A kutatók nem fáradtak bele a problémák tárgyalásába, de nem teheték ezt anélkül, hogy néhány paradigmán ne változtassanak.

Az egyik ilyen kérdés a szóbeli hagyomány és írásbeli hagyomány közötti szakadék: Dibelius és Bultmann az írásbeli hagyományt arra használták fel, hogy a gyülekezet életére következtettek, szem elöl tévesztve, hogy a szóbeli hagyomány egészen más törvényszerűségeknek engedelmessékedik, mint az írásbeli, és a kettő közötti különbséget nem lehet minden további nélkül áthidalni. Valamint az írott szövegeknek is van „Sitz im Leben”-jük.

Kérdés marad: 1) lehet-e egyáltalán az újszövetségi hagyomány szóbeli és írásbeli hagyományai között valamiféle kapcsolatot felfedezni, ill. egyáltalán lehet-e megalapozottan a írásbeli hagyományról a szóbelire nézve következtetéseket levonni?

A fenti kérdést példával is szemlélteti. Út az eredeti „Sitz im Leben-hez: leválasztani a szövegegységet.

A szóbeli áthagyományozásból az írásba foglalásig, nem egy statikus reprodukció, hanem egy kreatív újjáteremtés, ami a helyzettől és a címzettekől függ. „Folytonosságot,

¹⁰⁰ Ebner, 207

csak a narratív struktúrák, a műfaji jellemzők, a motívumok és a téma szintjén találunk.”¹⁰¹
A műfaj határozza meg a formát. Így nincs értelme tisztá formáról beszélni, ami Gunkel szerint az áthagyományozási folyamat elején, míg K. Haaker¹⁰² szerint a végén található. Nem minden műfajnak volt szóbeli előtörténete. 2) Mennyiben változik meg egy szóban áthagyományozott szöveg „Sitz im Leben”-je, ha az egy nagyobb írott mű része lesz?

„Kis”- és „nagy műfajok” kapcsolatának kérdésénél két nagy műfajt mutat be:

- a) evangélium az újabb kutatások szerint az ókori vitea-k megfelelője. Mint keretműfaj magában foglal, apophtegmákat, csodatörténeteket stb.
- b) levél, műfajában Pál apostol beépít: liturgiai formákat, pogány világból eredeztethető ház táblákat, erény és bűn katalógusokat stb.

Gyakorlati útmutatásaiban, pontosítja a Gunkel „Sitz im Leben”-t körülhatároló kérdéseit. Hangsúlyozza a reflexió fontosságát. Először ő is a műfaj szerkezetéből indul ki, szociológiai, retorikai, tudományos adatokat keresve (Bultmann), majd a műfaj ismétlődő alkalmazását vizsgálja (vándorradikalizmus, házi gyülekezetek) végül pedig összehasonlítja más szövegekkel. Ezek a lépések kiegészítik és felülvizsgálják egymást.

Szemléltetésnek az apophtegmák Sitz im Leben-jét veszi. Más a formai megközelítése, mint Bultmann-nak, mert a szövegek részletes szerkezeti elemzésére figyel, de következtetése ugyanaz mint a klasszikus formatörténeté. Különleges a vallástörténeti megközelítés. Összehasonlításnál, nem a rabbik vitáit, hanem a görög filozófusok életrajzából idézi a vitákat. Nem beszél a történetiség kérdéséről, de nem is tűnik úgy mintha azt kétségbe vonná, mivel azt állította, hogy vitán felül álltak és mindenki elismerte.

Teológiai hozadéka

A műfajanalízis és Sitz im Leben tanulmányozása után megállapítható, hogy az újszövetségi szövegek is használat céljából készültek. Céljuk van a hallgatósággal, meg akarják mozgatni, reakciót várnak el, és egy opciót képviselnek.

A történeti Jézus kérdésénél megjegyzi, hogy már a legrégebbi hagyomány egységek is Jézushoz kapcsolódó emlékeket ragadnak meg, hogy saját álláspontjukat alátámasszák. Csak azok a szövegek hagyományozódtak tovább, amelyek élhetőek, és

¹⁰¹ Ebner, idéz G. Sellin, „Gattung” und „Sitz im Leben auf dem Hintergrund der Problematik von Mündlichkeit und Schriftlichkeit synoptische Erzählungen EvTh 50,1990 311- 331.

¹⁰² Ebner idéz, K. Haacker, Neutestamentliche Wissenschaft. Eine Einführung in Fragestellungen und Methoden, Wuppertal 1981, 56-63

gyakorolhatóak voltak.¹⁰³ Ebből az a következtetés vonható le, hogy már a kezdetekben a befogadási folyamat döntött arról, hogy a kései tanítványok mit fogadtak el autentikusnak a Jézushagyományból.

Összegzés

Megközelítési és munkamódszere, nem igényel annyi előismeretet, hogy diákok számára nem lehetne elérhető. Stílusa bár tudományos, de mégis könnyed.

Bultmannt és Dibeliust klasszikusoknak tekinti, alapoz is rájuk főleg a „Sitz im Leben” kérdésénél, de inkább az újabb szemléletet érvényesíti azt az újabb kutatási szempontok szerint állítja össze a gyakorlatot, és ószövetségi példákkal szemléletet.

Nem sorolja fel a műfajokat csak az apophtegmát emeli ki példaként.

Beszél a teológiai hozadékról, ami nem annyira a formatörténet előzményeire tér ki, hanem magát a módszert értékeli.

Új fogalom a „Sitz im Leben”-nél: vándor radikalizmus, (Wanderradikalizmus).¹⁰⁴

6. Eckart J. Schnabel

Studium des Neuen Testaments: Einführung in die Methoden der Exegese

A formatörténet helye a könyvben

Többszerzős munka átfogó és részletes bevezetést nyújt az Újszövetséghez, nemcsak egzisztenciális módszertan, hanem kortörténeti felvezetés is található benne. A módszerek tárgyalásának sorrendje nem annyira a klasszikus felosztást követi, a szövegkritika után ide is beékelődik az újkori felfogásban népszerűségnek örvendő lingvisztika, majd öt fejezet kortörténeti tudnivalókkal, amit követ a tradíciótörténet és irodalmi elemzés. A szinoptikusokhoz írt két fejezet után jön a formakritika. Helyileg nézve központi helyzetet foglal el a könyvben forma és műfajelemzés néven.

Meghatározás és a módszer leírása

Az újabb módszertanok bevett szabálya szerint általánosan közelít a műfaj jelentéséhez és jelentőségéhez mindennapi példákat véve alapul. Megjegyzi, hogy az emberi kommunikáció nem elhanyagolható hányada többé-kevésbé szilárd formákat követ, amelyek az olvasó vagy hallgató számára stilisztikai és programszerű jelzéseket

¹⁰³ Ebner, 231

¹⁰⁴ Ebner, 229

tartalmaznak, hogy az illető befogadó tudja, hogy „mit kezdjen” a hallott vagy olvasott szöveggel.

Ezt követi a klasszikus formatörténet felvázolása, érdekes módon visszamegy egészen a reformátorokig mondva, hogy már ők is különbséget tettek egy szöveg értelmezésekor attól függően, hogy egy csodatörténettel, vagy egy példázattal volt dolguk.

Felmutatja az újszövetségi formatörténet három nagy alakját: Karl Ludwig Schmidt, Martin Dibelius, Rudolf Bultmann. Röviden összefoglalja felismeréseiket. Majd felsorolja mind Bultmann mind Dibelius szinoptikusokra szabott forma kategóriáit.

Azt hogy a formatörténetnek nincs egységes terminológiája, azzal magyarázza, hogy két különböző szempontot érvényesítő kutatási irány van: az egyik az, az esztétikus irányultságú, akik a szöveg külső formájának meghatározására törekednek, míg a másik a szociális megközelítést részesíti előnyben, ami a hagyomány származási helyével és környezetével foglalkozik.¹⁰⁵

A klasszikus formatörténet következő elveit cáfolja:

A klasszikus formatörténet elvei	Az elvek kritikája
Egy szöveg formája elegendő alap a szöveg tartalmának és a történeti hiteleség megítélésére.	Ez azért nem állja meg a helyét, mert a forma még nem zárja ki a szemtanúságot.
Egy formának egy „Sitz im Leben”-je lehet.	Idézve Rainer Riesnert ¹⁰⁶ : „majdnem minden forma többszörös szerepet tölthet be, és majdnem minden szerep több formát vehet fel.”
Az általánosan érvényes áthagyományozási törvények elve.	Ez kétség bevonható, mert a diakronikus összefüggésű szövegek nem zárhatók ilyen szigorú hagyományozási törvények keretei közé. ¹⁰⁷ Fel kell adni minden olyan evolucionista elképzelés mi szerint az egyszerűbbtől a bonyolult felé fejlődött a forma.
A műfajba és forma-kategóriába sorolás.	Nem ritkán eléggé önkényesen viszik véghez
A meggyőződés a gyülekezet szükség és igény szerinti formaalkotó tevékenységéről.	Ez is nehezen tartható fenn, mert Kr.u. 30-70 közötti események nem csapódtak le a hagyományban: pl. a pogánykeresztének körülmetélését nem egy jézusi beszéddel intézték el (nincs történet a farizeusok vitájáról, hogy a prozelitákat felvegyék-e körülmetélés nélkül).
Az a feltételezés, hogy az írásos	Ez azért nem feltétlenül helyez, mert Jézus

¹⁰⁵ Schnabel, 285

¹⁰⁶ Schnabel, 283 utalása: Rainer Riesner, Jesus als Lehrer, 1984 Tübingen 6-70 „fast jede Form ist polyfunktional und fast jede Funktion ist polymorf”.

¹⁰⁷ Schnabel, 283 utalása: Klaus Hempfer, Gattungstheorie, 1973 München, 227

hagyományt mindig egy szóbeli hagyomány tanítványai között vámszedők, vagyis írni előzte meg.	tanítványai között vámszedők, vagyis írni tudó emberek lejegyezhettek közben is valamit.
---	--

Az Újszövetség formái és műfajai:

Műfaji megnevezések sokféleségét mutatja meg az újabb egezetikai megközelítésekben. Pl. Klaus Berger műfaj felosztását is közli az 1984-ben megjelent „*Formgeschichte*” könyve alapján, egy újabb megközelítést példázva vele.

Alaposan meghatározza mit ért műfaj alatt. Az újszövetség műfajainak a bemutatásánál a szinkronikus szemlélettel él (a formák történetét és fejlődését kihagyja).

Műfaj alatt több olyan szövegnek a csoportját érti, amelyeknek különbözőfajta közös jellemzőik vannak. A forma a szöveg sajátos alakja.

Az Újszövetség nagy műfajai:

- életrajz (evangélium), bár a korábbi kutatás kétségbe vonja biográfikus jellegét, az újabb nyelvészeti kutatás számos a Biblián kívüli forrással összevetve, mégis annak tartja.
- történeti monográfia (Apostolok cselekedetei), ami azt jelenti, hogy adatgyűjtést igényelt, a központi téma Isten üdvtervének a kiteljesedése, és nem minden részlete fontos.
- levelek, a leggyakoribb forma, talán a legrégebbi is. Formája megfelel az ókori konvencióknak, de adott helyen el is tér, ami lényeges lesz az értelmezéskor. Vannak, akik különbséget tesznek valódi és nem valódi levél között, az utóbbit episztolának nevezik.
- apokalipszis (János Jelenések), a könyv első szavából levezetett műfajmegnevezés, olyan szövegeket jelöl, amelyek a végidők eseményeit tárgyalják. Nehéz egy egységes meghatározást adni, mert a Jelenések könyve még a levél és a prófécia műfajába is beillik.

Kisebb műfajok:

- szentenciák (közmondások), olyan rövid, egyszerű mondatok, amelyek általános tapasztalatot fogalmaznak meg emberekről, cselekedeteikről, értékeikről. pl. Mt 12,3, Lk 18,14, Mk 9,43. Irodalmilag függetlenek.

o metaforák, példázatok és szóképeket elválasztották az allegóriától. Példázat egy kifejtett hasonlat, ami a mindennapi életből meríti a képi anyagát. Minden hasonlat egy kiemelkedő igazságot közöl.

Metodológiai eljárásnál azt javasolja Schnabel, hogy először nyelvi eszközökkel keressük meg a szöveg formáját. Ebbe a következőket figyelhetjük meg:

- általában az szöveg eleje az, ami jelzésértékű elemeket tartalmaz a műfajra nézve.
- azonkívül pedig, a szerkezeti elemek: a feltűnő szóhasználat, jellegzetességek szófordulatok és formulák, stíluselemek stb.
 - szöveg szándéka, célja
 - a tartalom, forma és hatás viszonya
 - összevetés azonos műfajú szövegekkel
- A műfaj változásnak, variációinak és szerepváriációinak a figyelembevétele

Példaként a Mk 10,45-öt hozza fel. Bultmann „Én-szavak” közé sorolja, míg mások apophtegmának tekintik. Schnabel a szó eredetisége mellett érvel és *istenországa* felől értelmezi.

Összegzés:

Eckhard J. Schnabel szem előtt tartja mind a régi (klasszikus) mind az újfajta megközelítéseit a formatörténetnek. Az elődök munkáját értékeli, de a kritikát is kimondja. Alkalmazza a kutatás újabb eredményeit Sűrűn támaszkodik Berger-re, akit Dibelius-szal és Bultmann-nal egyen ragú félnek tart, többszörösen idézi és számos kérdésben egyetért vele. Berger-rel egyetemben szinkronikus megközelítésre hajlik.

Formákat kiterjeszti az egész Újszövetségre, ami felosztásában a James L. Bailey-re, Lyle D. és Vander Broek, „*Literary Forms in the New Testament*” könyvére¹⁰⁸ emlékeztet. A német módszertanokra annyira nem jellemző módon jókora angolszász irodalmat használ.

Sitz im Leben nem kap külön fejezetet viszont a megfelelő helyen megemlíti.

¹⁰⁸ James L. Bailey-re, Lyle D. és Vander Broek, *Literary Forms in the New Testament, A Handbook*, Louisville/Ky 1992

7. Klaus Berger

Exegese des Neuen Testaments, Neue Wege von Text zur Auslegung

Formatörténet helye a könyvben

A bevezetőben arról értekeznek, hogy művének célja a teológiával határos diszciplínák kritikus beépítése az exegézisbe. A lingvisztikát, tradíciótörténetet, vallástörténeti megközelítést, szociológiai és hermeneutikai szempontokat egy egységes konceptusba akarja foglalni. Ezt az egységesítést a szemantikus mezők segítségével képzelte el.

Nem a régi módszerek helyettesítésére, hanem kiegészítésére törekszik. A teológián kívüli módszereket nem transzferálni akarja, hanem inkább át transzformálni.

Konkrétan egy fejezete sem viseli a formatörténet nevet, de több mögött ott sejtethető a formatörténet alapjai.

Módszer meghatározása

A második fejezetben az irodalmi forma meghatározásával foglalkozik. Nagyon széleskörűen fogalmaz, szerinte minden forma, aminek irodalmi és közlő szándéka van. Ezért a formát és tartalmat nem lehet elválasztani. A forma immanens jelentősége abban áll, hogy használati térrel rendelkezik, ez azt jelenti, hogy szociális következményei is vannak. Pl. a Boldogmondások Mt 5,3-11.

Bár van ezeknek a mondatoknak immanens jelentősége, mégsem rendelhető automatikusan mindegyikhez valamilyen Sitz im Leben.

Az újszövetség nyelve mind formailag, mind tartalmilag konvencióknak és hagyományoknak engedelmeskedik.

A formák alkalmazásáról azt mondja el, hogy igen sokféle lehet, előbb ezt a formulaszerű mondatokra mondja ki, de kiterjeszti majd a szövegekre is. Ez abból is adódik, hogy kizárólag nyelvileg határozza meg a formát. Ezzel is feloldódik a klasszikus formatörténet egyik alapelve.

A forma meghatározásának kritériumai :

1. főleg a mondat első fele lehet műfajra utaló formula azoknál a szövegeknél, amelyek nem elbeszélő szövegek részei.
2. nyelvtani szerkezetek jellegzetességei (pl. feltételes szerkezetek).
3. olyan mondatok, amelyek a tett-következmény sémára épülnek fel.

Ez a forma-meghatározás nagyban eltér attól ami Dibelius-nál és Bultmann-nál találunk. Mert itt már a forma leírása és az alkalmazási terület nem azonos. A szakadás okát Berger abban látja, hogy ez a szöveg nyelvi alakjának a komolyan vételéből következik. Valamint abból a megállapításból, hogy a forma és a tartalom elválaszthatatlanul összefügg,¹⁰⁹ ami szerint egészen más, mint amire Bultmann gondolt. Ennek az lesz a következménye, hogy a forma és tartalom ilyen szoros összekapcsolása megoldja a köteléket a forma és Sitz im Leben között. Bár a rövid mondatszerű formának van immanens jelentősége, de az variálhat. Emiatt nem lehetséges a formából levont egyöntetű visszakövetkeztetés, hanem csak az irodalmi és történelmi kontextus tanulmányozása és hasonló szövegekkel való összehasonlítás után.

Nehezményezi Berger, hogy a formatörténet nem tudott mit kezdeni a levélirodalommal, pedig minden szövegnek van a szerző által megadott formája. Berger itt már nem a hagyomány felől nézi a formát, ezért is könnyebb neki bevenni a levélirodalmat is a formatörténete szárnyai alá.

Továbbviszi a klasszikus formatörténet azon állítását, hogy az Újszövetség az alacsony és magasabb szintű irodalom között mozog. Innen magyarázható Pál különleges levél stílusa, amely örvözi a hellenista levélmintát az ószövetségi hagyományformákkal.

A formák tárgyalását a kisebbektől kezdi és a nagyobbak felé halad: először a mondat formák és „egy- mondat” formákat fejtegeti, majd a közepes szövegek forma-meghatározásánál említi kettőt, ami visszaköszön Bultmann forma meghatározásánál:

- Én-beszámoló, egyes szám első személyben mesél valaki magáról, ez általában egy autoritást élvező személy, Isten, próféta
- Bemutatkozás, önkijelentés, „Én vagyok...”

Mindkét típusban van valami, ami a bultmann-i én-szavakra emlékeztet: az elsőben a személy tekintély jellege, a másodikban az önkijelentés, de Bergernél hiányzik az a „Sitz im Leben”, amire Bultmann alapoz.

Sitz im Leben

Berger-re jellemző, hogy a formatörténet kifejezéseit átfogalmazza, mivel el akar különülni az eddigi állásponttól, így a „Sitz im Leben”-t tárgyaló fejezet címe: „a szövegek funkciója a közösségei lét helyzetében”¹¹⁰.

¹⁰⁹ Klaus Berger, *Exegese des Neuen Testaments, Neue Wege von Text zur Auslegung*, Quelle és Meyer Heidelberg, 1977, 34-37 ezentúl Berger, *Exegese*

¹¹⁰ eredetiben: *Die Funktion von Texten in Situationen des Zusammenlebens*

Megállapítja, hogy minden megszólaló igénybe vesz egy kötegre való gyakorlati vonatkozást vagy eszközt, így egy szöveg se lehet annyira eredeti, hogy ne tartozna bele egy pragmatikus szövegcsaládba vagy műfajba. Gunkelt idézi, aki szerint az ősirodalom korában a műfajok élethelyzetekhez rendelődtek, majd ezt viszi tovább Dibelius azzal a feltételezéssel, hogy az evangélium mint ősirodalomban felfedezhető a fejlődés vagy út a nem irodalmiból a népi irodalomig. Ez nyit lehetőséget az evangéliumok stílus és nyelvi kutatásának, természetesen a maguk mércéje szerint.¹¹¹

Kritikusan nézi Dibelius eljárását, aki a szokásokból és helyzetekből kiindulva következtet arra, hogy milyen műfajok rendelhetők az adott szituációhoz. Inkább Bultmann-nak ad igazat, aki a hagyományi darab részletes tanulmányozásán keresztül jut el az alkalmazási hely téziséhez, az ő tévedése viszont abban áll (Berger itt helyet ad Dibelius kritikájának Bultmann-al szemben), hogy pl. az evangéliumok vitabeszédeiből direkt következtetést von le a beszéd „Sitz im Leben”-jére vonatkozóan.

Berger megjegyzi, hogy bár a formatörténetnek, sikerült az irodalmi formákat kidolgozni, de a „Sitz im Leben”-re nem tudtak egy továbbvezető módszert adni, és így eredmények sem születtek ezen a területen.¹¹² Az úrvacsora, misszió, igehirdetés, törvényvitákon kívül, nem találtak más élethelyzetet, és a meglévő szövegeket is ezekre a helyzetekre igyekeztek leosztani. Ennek az okát Berger abban látja, hogy a kultuszon kívül nem láttak más lehetőséget, így a „Sitz im Leben” beszűkült a kultusz gyakorlásának lehetőségei közé.

Két tézissel újítaná meg a szövegek immanens funkciójának keresését:

- A. Az irodalmi formák stabilitása tény, és nincs semmilyen intézményhez kötve. A nyelv önállóan képez formákat.
- B. Az őskereszténységben nemcsak a fentebb megemlített helyzetekben játszottak ezek a szövegek szerepet, hanem az együttélés interakcióinak sok típusában jelen voltak. Ezért ki kell szélesíteni a formatörténet eddigi személetét a következő helyzetekkel: a zsidó és pogányok közötti vita, szervezettség szüksége, a közösségek megőrzésére való törekvés, a Jézus Krisztus kereszthalálának felháborító volta, a karizmatikus vándorprédikátorok jelenléte, a pogány többséghez való viszony, keresztség és újoncok bevezetése a gyülekezetbe stb.

¹¹¹ Beger, *Exegese*, 111-112

¹¹² v.ö. Karasszon István, *Az ószövetségi írásmagyarázat módszertana*, Simeon könyvek 1., Pápai református Teológiai Akadémia kiadása, Pápa 2005

A műfaj szociális helyzetének a megtalálásánál kerüli a meghatározásszerű társítást, mert Berger is azon a véleményen van, hogy a szituáció mindig hipotézis marad¹¹³. Azt is kijelenti, hogy a szövegforma irodalmi szándékának, ami a tartalom és forma viszonyának terméke, elsőbbsége van a „Sitz im Leben”-nel szemben. Óvatosnak kell lenni azért is, mert az írott szövegnek más „Sitz im Leben”-e van.

A formatörténet tévedését abban látja, hogy nagy előszeretettel utalnak bizonyos szövegeket kultikus használatba pl.: a Lk 2-ben található himnuszoknál a gyülekezeti éneklésre gondolnak, pedig akkoriban bevett dolog volt ószövetségi zsoltárokat átírni. Ebben a kultuszi használat felé hajló tendenciában Gunkel hatását véli felfedezni.

Műfajok meghatározását elválasztja a forma meghatározásától, megközelítésében itt is inkább nyelvi, mint teológiai, bár tartózkodik a strukturalizmustól. A műfajok meghatározásának fontos kritériuma a történetiség, a műfaj időben és társadalomban elfoglalt helye, ezért nem szabad csak a forma alapján kategorizálni.

Műfajok hatástörténetéről szóló fejezetében méltatja a formatörténetet, mert az rávilágított azokra szociológiai és intézményi hatásokra, amelyek a műfajokat alakították.

A szóbeli hagyomány történeti kutatása

A szöveg előtörténetének kutatására úgy tekint, mint összekötetés a szövegtől a történetig. Ez a vizsgálódás a hagyománytörténet feladatával fedi egymást. Ezt maga Berger is inkább hagyománytörténetnek mit formatörténetnek nevezi. Helyesli, hogy Bultmann is inkább az előbbi megnevezést részesítette előnyben a „*Geschichte der synoptischen Tradition*” című művében.

Ebben a fejezetben található pár olyan megállapítás, ami emlékeztet a formatörténet alapjaira. Pl. ha szöveg eredetét keressük, akkor az egy hagyományra és egy csoportra¹¹⁴ vezethető vissza, aki szükségéi és érdekeltsége szerint formálta és őrizte.

A redakciókritika és a formatörténet viszonyáról azt írja, hogy:

1. Az alkotó redakciójára hat a befogadó fél. A redakció a megváltozott kommunikációs helyzetre utal az író és a mögötte álló közösség valamit a befogadó között.
2. Nem csak a hagyományi daraboknak, hanem a nagyobb kompozícióknak, és a szerkesztői szándéknak is van „Sitz im Leben”-je.

¹¹³ v.ö. Ebner 206-208

¹¹⁴ lásd erről bővebben, Berger, *Exegese*, 220-234

3. Különös figyelmet igényelnek ezek a hagyományi csoportok, mert ezeknek a hatásával magyarázhatók az szinoptikus evangéliumok közötti különbségek.

A szociológiai kérdéseket tárgyaló fejezetben is megjegyzi, hogy a formatörténetnek a hagyományok Sitz im Leben kérdésével a szociológiából indult ki. De Berger maga itt az újszövetségi iratok történeti szociológiai utalásait dolgozza fel.¹¹⁵

Összegzés

Ebben a könyvben igyekszik beépíteni új egzegtikai megközelítéseket. Teljesen eltér minden eddigi módszertantól, mind felosztásában, mind a téma kezelésében. Részletes, de a témában nem annyira járatos számára nehezen átlátható. Új megnevezéseket és szavakat használ, a régieket csak összevetésként idézi. Idegenkedik a formatörténet eddigi kifejezéseitől, és átfogalmazva jórészt az irodalomtudomány kifejezéseit használja, a munka körülírásánál.

Elismeri az elődök munkáját, pl. helyesli Bultmann felismerését a munkamódszer körkörösségről¹¹⁶, de úgy gondolja, hogy elérkezett a paradigma váltás ideje a formatörténetben.

Összegzésében az egész „Sitz im Leben” kérdést összetettebben látja mint az előtte levők.

Formgeschichte des Neuen Testaments

Otto Michel professzor hatására Klaus Berger, nekifogott megírni egy új formatörténetet. Amit az egzegtikai művében megírt azt most megvalósítja a formatörténeti oldalról is az egész újszövetségre nézve.¹¹⁷ A formatörténetet revideálja és kibővíti.

Fogalmak meghatározása:

Formatörténet: a műfajkritika és műfajtörténet együttese.

Műfajkritika: a műfajok tanulmányozása bizonyos feltételek szerint.

Műfajtörténet: a műfaj alkalmazási története közép-keleten és Európa területén.

¹¹⁵ Berger, *Exegese*, 218-220

¹¹⁶ lásd. Bultmann, 2-6

¹¹⁷ Klaus Berger, *Formgeschichte des Neuen Testaments*, Heidelberg 1984, 8

Forma: a stilisztikai, nyelvtani, szerkezeti és strukturális jellegek összessége, amelyek egy szövegnek az alakját kiteszik. A forma meghatározásánál az elemeket egy bizonyos elv vagy elvek szerint osztályozzuk. Így egyes elemek kiemelkednek. Minden szövegnek van egy formája, és alkotó jellegeit többé-kevésbé osztja más szövegekkel is.

Műfaj: szövegeknek olyan csoportja amelyek különbözőfajta jellegeik megegyeznek. Ezek a jellegek vagy forma tulajdonságok nem egyenrangúak.

Formatörténet jelentőségét öt pontban foglalja össze:

1. A konvencióktól való leválasztás során nyilvánvaló lesz a szöveg egyéni jelentősége.
2. A tulajdonságok mérlegelésével a fontosak előtérbe kerülnek, és megóvnak a jelentéktelen részletek túlhangsúlyozásától.
3. Miközben a szöveg funkciójának keressük, segít abban, hogy megtaláljuk a szöveg tett- és valóságvonatkozását, vagyis azokat a pontokat, ahol az kapcsolódik ahhoz a hagyományi körhöz, amiből ered.
4. A szöveg-lingvisztikai megfigyelések, a szövegek egységessége mellett érvelnek.
5. Mivel a formatörténet a szöveg kommunikációs helyzetének feltárásában is érdekelt, ez meg is köthet a szöveg értelmezésénél.

Különbségek Bultmann és Dibelius formatörtével összehasonlítva

Ez az a formatörténet, amely elsőnek kísérel meg az egész újszövetségre kiterjeszteni a módszert. Ez csak a klasszikus formatörténeti módszert felülírva lehetséges, mivel az csak egyes szinoptikus szövegeknél volt alkalmazható.

A fő különbségeket Berger a következő hét pontban határozta meg:¹¹⁸

1. Bultmann „az anyagtól a hagyományozóig” elképzelésében azt kifogásolja, hogy a szöveg történetiségét nem annyira a szóbeli előtörténetében keresi, hanem az őskereszténység tipikus szituációiban.

2. A „Sitz im Leben”-t nem lehet beszűkíteni a gyülekezeti intézményi keretei közé, hanem kiszélesíthető az ősgyülekezetet jellemző a tipikus helyzetekre.

¹¹⁸ Berger, *Formgeschichte des Neuen Testaments*, Quelle undm Meyer, Heidelberg 1984, 11-13 Ezentúl: Berger, Fg.

Bultmann-nál és Dibeliusnál a gyülekezet alkotó tevékenysége állt a középpontban, velük szemben voltak olyan vélemények,¹¹⁹ amelyek a húsvét előtti hagyománnyal való folytonosság mellett érveltek. Berger kibővíti a Sitz im Leben perspektíváját, szöveg személetet a befogadó fél felőli részével: nemcsak a keletkezési helyzet a fontos, hanem a gyülekezet és a tanítványi kör. Valamint az is előfordul, hogy a szöveg nem megfelelni akar a hallgatóságnak hanem éppenséggel szembeszáll.¹²⁰

3. A formatörténet két megközelítése:

a) diakronikus, vagyis a műfajok és a történelmi események kapcsolata, erős kötődéssel a gyülekezet történetéhez.

b) szinkronikus, ami az egyes műfajok irodalomtörténetét vizsgálja, belevéve az ószövetségi és hellenista kultúra szövegeivel való összevetést. Ebbe bele tartozik műfajok egymáshoz való viszonya egy laza rendszer keretein belül.

Berger ezt kívánja könyvében megvalósítani.

4. A szöveg formája sokkal fontosabb, mint a klasszikus formatörténetben, még ha a műfaj meghatározásának nem is az egyedüli kiindulópontja. Kerülni kell Bultmann kevésbé körülhatárolt műfaj megjelöléseit pl. a törvényszavaknál.

5. A szövegegységek szóbeli előtörténetét el kell választani a műfajkérdéstől, mert a szilárd forma akkor is létezhet, ha a szóhagyomány eltér az íráshagyománytól. Még a redakció is engedelmeskedik bizonyos formai törvényeknek.

6. Nem ért egyet Dibelius-szal abban, hogy a formatörténethez, szükséges az ősgyülekezet történetének a körülbelüli meghatározása. Berger szerint ezt Overbeck merev téziseinek nyoma Dibelius rendszerén.

7. Gunkel nyomán nagy fontosságot tulajdonítottak az intézménynek, erre már utaltunk az előző könyv bemutatása során. Meg azt fűzi hozzá, hogy a formatörténet nem jelenti azt, hogy mentesíteni akarja a Jézus üzenetét eszkatológiától, hanem a műfajok sokféleségét érzékeli, és Isten kijelentését elfogadja benne.

A műfajok meghatározásánál az antropológiai és esztétikai műfajelmélet helyett, egy kommunikációs műfajelméletet érvényesít, mi szerint a szövegek részei egy szerző,

¹¹⁹ Berger, Fg, 11 utalás: Schürmann 1968 publikációjára

¹²⁰ Berger, Fg., 11 utalás: Klaus Berger, *Die impliziten Gegnerin neutestamentlichen Texten*, in Fs.G. 1980, Tübingen

olvasó eseménynek. Ez az általános nyelvészet elvein tájékozódik, és az ókori retorika elveihez igazodik. Ezek szerint vannak¹²¹:

- Szimbuleutikus szövegek, amelyek a hallgatót valaminek a cselekvésére vagy valamitől való tartózkodásra akarják biztatni. A név a görög tanácsolni szóból ered. Legegyszerűbb formája a felhívás, a legbonyolultabb a szimbuleutikus érvelés vagy vita.

- Epideitikus szövegek az olvasót vagy hallgatóból csodálatra vagy épp undora akarják indítani, azzal amit elmesélnek, vagy ábrázolnak (történetek, személyek, dolgok). A szó jelentése: valamit felvázolni, felmutatni. Kettős célt szolgál, felmutatni valakinek a tekintélyét, jelentőségét és a csoport vagy egyén identitásának erősítése.

- Dikanikus szövegek az olvasót egy vitás kérdésben vagy döntésben akarják útbaigazítani vagy meggyőzni. A szó jelentése az (bírói) eljáráshoz tartozó.

Emellett vannak más fajta szövegek, amelyek szintén a hellenista világból származnak. A műfajok megállapításánál modern definíciókat is alkalmaz.¹²²

Műfaj és az őskereszténység története

Olyan műfajokat alkalmazunk amelyeket ismerünk, ez nyelv és kultúra függő.

Műfajoknak van története., ez azt vizsgálja, hogy egy műfajhoz hogyan rendelhető hozzá egy szituáció. Ennek a meghatározásánál szem előtt tartja a következőket:

- a. A kérdések rekonstrukciója az, amire a szöveg felelet lehet.
- b. Egy helyzetre több műfaj is felelhet, és egy műfaj lehet különböző helyzetekre is válasz.
- c. Egy író, aki egy régebbi hagyományt dolgoz fel a jelen érdekeit is beleviszi a szöveg megformálásába. Aktuális érdekelttség nélkül nincs hagyományozás.
- d. Rekonstruálása azoknak a csoportoknak, akiknek a szöveg megfelelt vagy ellentmondott. Ha ez nem lehetséges, akkor legalább mint nyelvi történetet vázoljuk fel.
- e. Bizonyos műfajok az őskereszténység meghatározott időszakában dominálnak, de ez nem engedi egy merev fejlődési struktúra kidolgozását.

¹²¹ Lásd. Berger, Formgeschichte, 18

¹²² Berger, Formgeschichte, 19-22

Összegzés

Újabb módszertani megközelítésének teljes kifejtését találjuk ebben a könyvében. Újdonságnak számít a formatörténet mint megnevezés használata. De nem mulasztja el elhatárolni magát attól, amivel a klasszikus formatörténetben nem ért egyet: Bultmann-nal és Dibelius-szal ellentétben formatörténetnél nem alkalmaz se irodalomkritikát se nem határozza meg a forrásait a szövegnek. Szerinte szóbeli hagyomány történeti vizsgálata problémássá teszi a műfajok és formák alkalmazását az Újszövetségre. Főleg ha előre leszögeztünk az őskeresztény történet időrendjét ahogy Dibelius tette. Tisztáz még az elődökkel kapcsolatos elveket mint pl. Dibelius és Overbeck megkülönböztetett látása mai a formát illeti: Az előbbi az írásba foglalás előtti kis szövegegységeket nevezi formának, míg az utóbbi a fellelhető nagy irodalmi alakot amiben a épp olvasható.

Nem mond le a szövegek tradíciótörténeti vizsgálatáról, de más módszerrel közelíti meg, mégpedig a szómezők vizsgálatával.¹²³

Nem választja el a hagyományi síkokat a szöveget egységesnek tekinti. Pl a Mk 4,1-34- ben ezt azzal indokolja, hogy nincs ennél egyszerűbb változata a hagyományban. A 4, 34a és 34b közötti feszültség csak a modern ember logikájában van.

Berger szerint aki elválasztja a hagyománytörténetet a műfajok irodalmi meghatározásától, az feladja azt egységet ami hidat verhetne a szóbeli és írásbeli hagyomány között.

Berger a szóbeli hagyományanyag történetének tanulmányozását a hagyománytörténet feladatkörébe utalja, míg a formák és műfajok vizsgálatát nevezi formatörténetnek. Ezt a behatárolás a következőkkel indokolja: túl keveset foglalkoztak a formával, ami nagyobb odafigyelést igényelne, a hagyományi anyag történetének nem sok köze van a formákhoz, Bultmann se használja a formatörténet kifejezést, hanem inkább tradíciótörténetként határozza meg a munkáját. Fontosnak találja a következetességet a fogalmak használatában, és így a feladatok leosztásában is (mi a formatörténet és mi a hagyománytörténet). Formatörténetet elválasztja az eredeti forma után való kutatástól.

Formen und Gattungen im Neuem Testament

Ez Berger legújabb könyve a formatörténethez, aminek felvezetése majdnem azonos a „*Formgeschichte des Neuen Testament*”-val. Ebben is hangot kap a formatörténet. megújításának szüksége, amin immár negyedévszázada dolgozik. Jelen

¹²³ Berger, Exegese,137-159

kötet egy összefoglalója a vitának: az ószövetségi műfajkutatás, a 70-es évek filológiai módszerről folytatott vitája, a klasszikus filológia keretei közötti műfaj-meghatározás, a retorika kutatás. A metódusok finomultak a cél megmaradt: a szövegek kijelentését a szó jelentésén túl is megérteni.

Megjegyzni, hogy a formatörténet Eleinte gyakorlati induktív megközelítést alkalmazott majd utána alakult ki a módszeres-deduktív kutatása a formatörténetnek.

A régitől tanulva kialakítani az újat. Részletes összefoglalása az eddigi formatörténetnek, és a műfajok ismertetése. Itt is az általános nyelvészet elvein tájékozódik, és az ókori retorika elveihez igazodik.

Összegzés

„Csak tiszta forrásból!”

A formatörténeti módszer kezdeményezőit és megalkotóit is a fenti humanista jelző vezette amikor a tiszta forma utáni kutatásba kezdtek. Át akartak látni a hagyományozási folyamaton, lebontani azt, ami másodlagos képződményként hozzáadódott a Jézustól és Jézusról szóló hagyományhoz. Tették ezt addig, míg a kritika rámutatott, a következtetések és elvek gyenge pontjára és bizonytalanságaira. Ilyen az a tény is, hogy a műfaj-kategóriákba rendezés se adhat hagyományszínt belli rangsorolást, mert minden műfajban vannak kevésbé kidolgozott, újabb és régebbi szövegek. Egy másik ellenérv a tiszta forma megtalálására, az Bergertől származik, aki nem tartja bizonyhatónak azt hogy az átmenet a szóbeliséből az írásbeliségre teljesen zökkenőmentesen történt volna.¹²⁴

Formatörténet felemelkedése

A két világháború között a formatörténet mind a szinoptikusnál mind azon kívül egyre nagyobb szerepet játszott. Fokozatosan kiterjesztették az Újszövetség más irataira is. Először az Apostolok Cselekedetei (Dibelius), majd a levél irodalom, és annak azok a darabjai amelyek nem a szerzőtől kapták a formájukat, hanem valamilyen előző hagyomány részei voltak pl. házitábla, erény és bűn katalógusok, liturgiai darabok, végül pedig a Jelenések könyvére is kiterjedt a kutatás.

Dibelius Gunket követte, ő volt számára a minta, amikor nekikezdett megírni a szinoptikusok formatörténetét. Bultmann önállóan dolgozott.

Bár újra meg újra kritika is érte a formatörténeti elvek szélsőségeit, de sok olyan elgondolást talált és értékelt a későbbi kutatás, amit továbbvitt és kifejlesztett.¹²⁵

Szemlélet váltás

1945 után hasonló folyamaton ment át a szinoptikusok kutatása, mint az első világháború utáni években. A könyvkiadás kényszerpihenője után a formatörténet kutatása megrekedt és most újabb kérdések merültek kerültek elő. Ez nyitott utat arra nézve, hogy ebből a stagnálásból és felületesésé vallásból elinduljon a formatörténeti kutatás egy új irányba, a formális-esztétikus szemlélet felé. Innen fejlődött ki a redakciótörténet mint kutatási megközelítés, ahol az evangélium szerzőjének személyét ismét méltatják. Ez először a redakciókritika teszi meg, ami kiegészíti az akkori formatörténetet, mint ahogy a

¹²⁴ Berger, *Formgeschichte*, 22-23

¹²⁵ Rohde, 13

formatörténet kiegészítette az irodalomkritikát. A tudósok egy része a wellhauseni irodalomkritikán halad tovább és mint redakciókritikát űzi ezt a módszert.

A másik a modern lingvisztika vagy irodalom tudományi megközelítés: a szövegstruktúrák szinkronikus megközelítése. Az újabb módszertanokban egy igencsak uralkodó elemzési módszerré vált.

Végül elmondhatjuk a formatörténetről, hogy nem egy egységes módszer. Sokan felismerték jelentőségét, G. Theissen¹²⁶, így nyilatkozik 1970-ben: „a formatörténeti módszer ma általánosan elismert.” Valóban alig van olyan módszertan, ami ne venné fel soraiba, de ezt mégis minden író másként teszi, közös alapra mást-mást építenek.

Álljon még itt a végén egy velős összefoglalása annak, amit formatörténet alatt érthetünk:

(1) Módszeres kutatás amikor a vallástörténet kritikus meglátásaival és a történetiség megkérdőjelezésével kapcsolódik össze. Ennek a jelszava a „gyülekezeti alkotás” (Bultmann, Dibelius, Zimmermann). Ezzel kapcsolatban írja V. Taylor¹²⁷, hogy a módszer kutatói úgy tesznek, mintha a formatörténet minden más módszert helyettesítene.

(2) Másik meghatározás egybecseng a hagyománytörténettel, és a szöveganyag előtörténetével foglalkozik, vagyis a kis egységek szóbeli vagy írásos áthagyományozását követi nyomon. Fontos megjegyezni, hogy a legtöbb tudós a formák szóbeli áthagyományozását érti formatörténet alatt.¹²⁸ Dibelius nem veszi ezt ilyen szigorúan. De lásd pl. Bultmann értelmezését amit könyvének címe is elárul. Berger ezért Bultmann munkáját a tradíciótörténet kategóriájába sorolja.¹²⁹

(3) A harmadik ellenkezik a másodikkal. A hagyomány történetétől elhatárolódva állapítja meg a műfajokat, és magát inkább műfaj történetnek határozza meg (Berger, Söding). A forma és tartalom szoros összefüggése, és az abból következő közlési szándékból vezeti le. Emellett fontos szerepet kap a szociológia vetület.

(4) Vannak akik egy negyedik megközelítést is ki hoznak a (2) és (3) összekapcsolásából. Szétválasztják két területre: az anyag hagyománytörténete valamint a forma és műfaj meghatározása. (Ebner, Schnabel). Itt már olyan megnőtt érdeklődéssel fordul a forma felé, amit esztétikai személynésnek is nevezhetünk.

A módszerek egymásutánisága után, a módszerek egymásmellettiségének korát éljük, amiben a formatörténet is elfoglalja az őt megillető helyet.

¹²⁶ Schelbert, 11 utalás: Bultmann könyvének 1971-es göttingeni újrakiadásakor a hozzá csatolt füzetben tett nyilatkozatra.

¹²⁷ Taylor Vincent, *The Formation of the Gospel Tradition*, London 1957

¹²⁸ lásd. TRE, 287-288

¹²⁹ Berger, *Einführung*, 20

Konklúzió

Dolgozatom végére érve itt az alkalom megfogalmazni a kutatás eseményeit és élményeit. Bőven akadtak kihívások, főleg abban, hogy letisztuljon a forma és a módszer célja, és leváljon a „szomszédos” elemzési módoktól. Ez azért sem volt könnyű mert, mint az összegzésben is szerepelt a formatörténetnek nem egységes az értelmezése.

Lemondhatunk arról is, hogy csupán a formatörténetet tegyük meg az exegézis eszközévé, ahogy arra még a módszer kezdeteinél hajlottak. Sok minden feltárhat előttünk, segíthet megérteni a szöveg célját, helyzetét, figyelmeztet a mögötte álló gyülekezetre stb. de nem teszi teljessé a képet. Így igazán csak a többi módszer együttesében áll össze az a lehetőséget szerinti teljes kép, amit 2000 év távlatából mai olvasóként előhívhatunk. Nagy tanulság, volt az is ahogy a későbbi kutatás felismerte a formatörténet határait, és ez alázatra tanította és megvédte az elhamarkodott következtetésektől.

A formatörténet egyik nagy pozitívuma, abban van, hogy a különböző felekezetektől és hitvallásoktól függetlenül tanulmányozza a Szentírást. Ebben a Biblia összekötő és nem elválasztó személete valóul meg.

Sok új, gazdag felismeréssel szolgál a Biblia kijelentésire nézve, ami igehirdetési szolgálatunkban mindig nagy segítséget jelent. Aki egyszer megismeri a formatörténetet, annak szentírási látása és személetére bizonyosan hat és jó útitársként elkíséri majd az Ige tanulmányozásánál.

Könyvészet

- Bolyki János, *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái*, Kálvin Kiadó Budapest 1998
- E. Basil, *Formcriticism, Its Value and Limitations*, Duchworth, London 1939
- G. Bornkamm, *Formen und Gattungen im NT, in Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3.kiadás UTB sorozat, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1986
- Georg Schelbert, *Wo steht die Formgeschichte? In: Methoden der Evangelien-Exegese*, Theologische Berichte 13, Benzinger Kiadó, Einsiedeln 1985
- Heinrich Zimmermann, *Neutestamentliche Methodenlehre, Darstellung der Historisch-Kritischen Methode*, 6., átdolgozott, Katholischer Bibelwerk Stuttgart 1978
- Helmut Köster, *Formgeschichte NT: in Theologische Realenzyklopaedie*, Band XI Walter de Gruyter. Berlin. New York 1983
- James L. Bailey-re, Lyle D. és Vander Broek, *Literary Forms in the New Testament, A Handbook*, Louisville/Ky 1992
- Joachim Rohde, *Die Redaktionsgeschichtliche Methode, Einführung und Sichtung des Forschungsstandes*, Furche Kiadó Hamburg 1966
- Karasszon István, *Az ószövetségi írásmagyarázat módszertana*, Simeon könyvek 1., Pápai Református Teológiai Akadémia kiadása, Pápa 2005
- Klaus Berger, *Einführung in die Formgeschichte*, A. Francke Kiadó, Tübingen, 1987
- Klaus Berger, *Exegese des Neuen Testaments, Neue Wege von Text zur Auslegung*, Quelle és Meyer Heidelberg, 1977
- Klaus Berger, *Formen und Gattungen im Neuen Testament*, A.Francke, Tübingen 2005
- Klaus Berger, *Formgeschichte des Neuen Testaments*, Quelle und Meyer, Heidelberg 1984
- Klaus Koch, *Was ist Formgeschichte? Methoden der Bibelexegese*, 5. javított és bővített kiadás Neukirchner Kiadó 1989
- Kozma Zsolt (szerk.), *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*, Ref. Egyház Misztotfalusi Kis Miklós nyomdája, Kolozsvár 2005
- Martin Dibelius, *Die Vorgeschichte der Evangelien*, J.C.B. Mohr Tübingen, 1971
- Martin Ebner és Bernhard Heininger, *Exegese des Neuen Testaments, Arbeitsbuch für Lehre und Praxis*, Ferdinand Schöding UTB, Paderborn 2005
- Rudolph Bultmann, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, 9.Kiadás Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979

Heinz –Werner Neudorfer és Eckart J. Schnabel (szerk.), *Studium des Neuen Testaments: Einführung in die Methoden der Exegese*, R. Brockhaus Kiadó, Wuppertal és Brunnen Kiadó, Giessen 2006

Taylor Vincent, *The Formation of the Gospel Tradition*, London 1957

Thomas Söding Christian Münch közreműködésével, *Wege der Schriftauslegung, Methodenbuch zum Neuen Testament*, Herder Kiadó, Freiburg 1998

Udo Schnelle és Georg Stecker, *Einführung in die neutestamentliche Exegese*, 2.kiadás Vanderhoeck & Ruprecht Göttingen 1985

Udo Schnelle, *Einführung in die neutestamentliche Exegese*, 5. átdolgozott kiadás Vanderhoeck & Ruprecht Göttingen 2000

Wolfgang Fenske, *Arbeitsbuch zur Exegese des Neuen Testaments, Ein Proseminar*, Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1999